

Boris Golec

Pozabljena trga Raka pri Krškem in Dolenjske Toplice

Stari dolenski cerkveni središči Raka pri Krškem in Dolenjske Toplice spadata v vrsto dveh ducatov kranjskih trgov, ki so nastali v srednjem veku in v prvih stoletjih novega veka, potem pa do moderne dobe kot trgi obstali ali zamrli. Dasi je bil proces nastajanja trgov večinoma zaključen v 14. stoletju, srečamo na Kranjskem več krajev prvič z naslovom trga šele v 16. in 17. stoletju. V večini primerov je šlo za utrjene podgrajske naselbine, ki sta jim trško ime prinesli fortifikacijska vloga in ambicioznost zemljiških gospodov, niso pa razvile ne srenje tržanov ne še tako omejene trške avtonomije. V 16. stoletju naletimo prvič na Turjak¹ in Kostel,² v drugi polovici 17. stoletja pa na belokranjske trge Vinico, Pusti Gradac³ in Pobrežje ob Kolpi.⁴ Razen Pustega Gradca pozna navedene trge tudi Valvasor, ki je hkrati edini znani vir za trga Prem in Gorenji Logatec.⁵ Druga skupina pozno izpričanih trgov je nastala malo pred letom 1600. Tedaj so zaradi pridobitve sejmskih pravic postale trgi nekatere večje vasi, ločene od sedeža zemljiškega gospoda, in sicer Cerknica, Šentvid pri Vipavi (današnji Podnanos) ter z nekoliko specifičnim položajem Vrhnika. Vsi trije kraji so uspeli kontinuirano ohranjati novo pridobljeni položaj in so kot trgi upoštevani tako pri Valvasorju⁶ kot tudi na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744.⁷

Rake in Dolenjskih Toplic ne bi mogli uvrstiti ne v prvo ne v drugo skupino. Po legi sta veliko bliže trem trgov z nastankom okoli leta 1600 -

Cerknici, Šentvidu pri Vipavi in Vrhniku,⁸ saj nista bila ne prigrajski ne utrjeni naselji. Obenem je prva omemba trga Raka (1616) tudi kronološko blizu ostalim trem, tako Rako kot Dolenjske Toplice pa povezuje s prejšnjo skupino trgov zlasti motiv nastanka. Prednostnega pomena je bila namreč gospodarska in ne obrambna vloga obeh krajev, pri čemer je uveljavitev trškega statusa tako kot pri vseh ostalih trgih pogojevala volja zemljiškega gospoda. Vendar ju od obeh prej navedenih skupin loči temeljna razlika, da po sredi 18. stoletja o njuni trški preteklosti ni nikakršnih poročil. Prezrla sta ju tako zgodovinopisje kot domoznanska literatura, zato ju po pravici štejemo za "pozabljena trga." Poimenovanje je toliko bolj upravičeno, ker pri njiju ni šlo za bolj ali manj samovoljno, enkratno ali nekajkratno uporabo trškega atributa kot pri nekaterih prej naštetih Valvasorjevih trgih, ampak sta do terezijanske dobe uživala celo določeno stopnjo trške upravne avtonomije.

Ker so se Dolenjske Toplice v Valvasorjevem času šele začele uveljavljati, ne preseneča, da jih je kranjski polihistor opisal le kot toplice in farno vas.⁹ Presenetljivejša je njegova uvrstitev Rake med vasi,¹⁰ kar je morda posledica začasne oslabitve že tako šibke trške tradicije in uporabe naslova trg. Pri tem moramo opozoriti, da je Valvasor sicer "povzdignil" med trge celo obgrajski višinski Prem, podtaborsko vas Gorenji Logatec in glede na podobnost obzidanemu trgu ali mestu celo protiturški tabor Novi trg ali Tržič pod gradom Poljane,¹¹ prezrl pa je sosednji, še srednjeveški trg Stari trg ob Kolpi. Koliko se je pri tem oziral na vsečnost zemljiških gospodov in njihove ambicije, lahko samo ugibamo.

Kot bomo videli, sta bili raba trškega imena in toleriranje šibke samouprave trške skupnosti pri naših dveh trgih precej samovoljni in v pravnem oziru takorekoč "pollegalni". Šibko pravno podlago so imeli tudi Valvasorjevi trgi Pobrežje, Vinica, Gorenji Logatec in Prem, ki jih tako kot Rako in

¹ Peter Wolsegger, *Das Urbarium der Herrschaft Gotschee vom Jahre 1574*, v: MMVK IV (1891), str. 34.

² ARS, Vic. A., šk. 83, I/48, lit. G XVI-3, urbar gospostva Kostel 1570, s.p.

³ Viniški urbar iz leta 1674 in urbar gospostva Krupa 1690 - 1699 navajata tržane Vinice, urbar gospostva Pusti Gradac 1690 - 1699 pa istoimenski trg (Dušan Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žužemberk (15. - 18. stoletje), Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga*, Ljubljana 1991, str. 470 - 475, 512 - 515, 542 - 545).

⁴ NŠALJ, ZA Podzemelj, RMK 1675 - 1703, 15. 8. 1680 - ex opido Pobressie.

⁵ J. W. Valvasor, *Die Ehre II*, str. 212, 257; *Die Ehre XI*, str. 27, 38 - 40, 144 - 149, 216 - 217, 344 - 345, 639 - 641.

⁶ J. W. Valvasor, *Die Ehre II*, str. 212, 257; *Die Ehre XI*, str. 53 - 55, 422 - 423, 472 - 473.

⁷ Janez Dizma Florijančič pl. Grienfeld, *Deželopisna karta vojvodine Kranjske, Ljubljana 1744*, faksimile: *Monumenta Slovenica VI*, Ljubljana 1995 (odslej J. D. Florijančič, *Deželopisna karta*), s.p.

⁸ O nastanku trgov Cerknica, Šentvid in Vrhnika gl. opombe 48, 49 in 104.

⁹ J. W. Valvasor, *Die Ehre II*, str. 227 - 228.

¹⁰ J. W. Valvasor, *Die Ehre II*, str. 179; *Die Ehre XI*, str. 20.

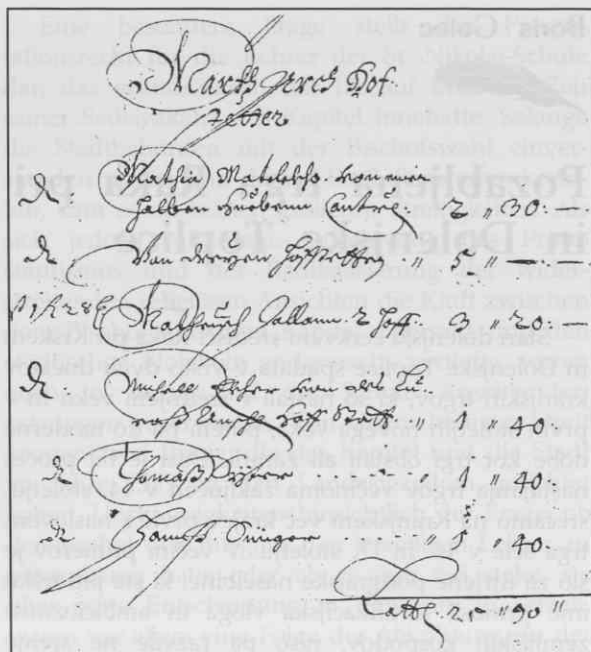
¹¹ J. W. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 449 - 450.

Dolenjske Toplice zaman iščemo med trgi na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744. J. D. Florijančič je imel pri topografskih oznakah strožja merila kot Valvasor, tako da ima njegov zemljevid pravzaprav že poluradni značaj.¹² Navzlic nepriznanju sta topliški in raški trg prav v tem času doživela svoj zenit in konec, povezan s terezijanskimi upravnimi reformami, v katerih za trge "sui generis" preprosto ni bilo več prostora.

Glede na preživetje naslovov obeh trgov v terezijanski čas se upravičeno čudimo, kako zlahka ju je zgodovina prezrla. Vsekakor ne bi potonila povsem v pozabo, ko bi se ju dotaknil Valvasor ali kateri mlajših opisovalcev dežele in krajev. Zaradi svoje pozabljenosti vendarle nista bila nič manj pomembna od marsikaterega uradno priznanega in nepriznanega trga, ampak v nekaterih pogledih prej nasprotno. Tako je zgodovinska pozaba slejkoprej posledica nesistematičnega raziskovanja krajevne zgodovine. Kot taka zato ne more v ničemer prejudicirati dejanske vloge, ki sta jo imela obravnavana trga v 17. in 18. stoletju.

TRG RAKA PRI KRŠKEM

S svojo vzvišeno in zavarovano lego (267 m n.m.) nad Krškim poljem in Krakovskim gozdom je Raka zgodaj postala pomembno lokalno središče, na kar opozarja sosednji toponim Gradišče. Kraj (*Arch*) se prvič omenja že leta 1161, bližnji grad Raka (*castrum Arch*) 1249 in cerkev sv. Lovrenca leta 1320,¹³ potem ko se je pri njej po vsej verjetnosti že v začetku 14. stoletja razvil vikariat.¹⁴ V cerkvenem oziru se je raška župnija razvila iz pražupnije Bela Cerkev, s katero je bila leta 1454 inkorporirana stiškemu cistercijskemu samostanu in ostala last samostana do njegove razpustitve.¹⁵ Kraj je navzlic razmeroma zaščiteni legi doživljal burne čase v obdobju turških vpadov, zlasti v drugi polovici 15. stoletja, zato je zanimivo, da se cerkev sv. Lovrenca ne po zunanjih znakih ne v spominu ni ohranila kot taborska.¹⁶

Trg Raka (Markh Arch) v registru kontribucije kostanjeviškega gospostva za leto 1667.

Glede fevdalne pripadnosti je presenetljiva ločenost Rake in istoimenskega gradu v času, ko se je kraj ponašal z naslovom trga. Prvotno je vsaj določen del vasi pripadal raškemu gradu oziroma graščini.¹⁷ Ta posest se je pozneje izgubila, tako da graščina Raka (*Guth Arch*) po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja v samem kraju ni premogla podložniške posesti.¹⁸ Šele po letu 1770 je z nakupom pridobila deset hub in pol, ki so dotlej spadale v imenje samostana dominikank v Studenicah.¹⁹ Tako kot dominikanke je moral priti na Raki že zgodaj do hubne posesti tudi stiški cistercijski samostan, natančneje rečeno njegov dvorec Bajnof, ki mu je sredi 17. stoletja pripadalo v kraju sedem hub.²⁰ V poznem srednjem veku je del podložnikov pridobilo gospostvo Kostanjevica, ki je od vseh zemljiških gospodov dajalo širšemu območju

¹² Na Dolenjskem ima J. D. Florijančič (Deželopisna karta) samo sedem trgov, in sicer poleg tradicionalnih petih (Litija, Radeče, Mokronog, Ribnica in Žužemberk) še Kostel in Turjak, t.j. natanko tiste, ki jih pozna šematizem vojvodine Kranjske leta 1795 (Schematismus für das Herzogthum Krain 1795, Laibach s.a., str. 187). Enaka ugotovitev velja za Notranjsko s šestimi trgi (Vrhnika, Planina, Cerknica, Postojna, Šentvid pri Vipavi in Vipava), medtem ko na Gorenjskem od štirih Florijančičevih trgov (Bela Peč, Trzič, Železniki in Vače) leta 1795 pogrēšamo Železnike (istotam, str. 188).

¹³ Milko Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (Za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975, str. 502 (odslej M. Kos, GHTS).

¹⁴ Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136 - 1784, Novo mesto 1995, str. 825 (odslej J. Mlinarič, Stiška opatija).

¹⁵ Prim. J. Mlinarič, Stiška opatija, str. 223 - 224, 233.

¹⁶ Omembo tabora pogrēšamo že pri Valvasorju (J. W.

Valvasor, Die Ehre VIII, str. 718 - 719). - Prim. Peter Fister, Arhitektura slovenskih protiturskih taborov, Ljubljana 1975, karta za str. 164.

¹⁷ Po avstrijski fevdni knjigi 1470 - 1478 (Niederösterreichisches Landesarchiv Wien, Hs. 17/5, fol. 93 v, po prepisu B. Otorepca) so imeli bratje Florijan, Jurij in Friderik Raški tu (zu Arch) v fevdu stolp, dva dvorca oziroma hiši (hof) ter dva oštata (hofstat), od tega enega pri pokopališču sredi vasi.

¹⁸ ARS, TK RDA, N 120; TK BT, N 120.

¹⁹ ARS, TK RDA, L 16 (samostan Studenice), No. 9, 23. 9. 1756. - Istotam, N 120 (graščina Raka), No. 23, 23. 9. 1756, 2. 12. 1749. - Žal se iz predterezijanske dobe niso ohranili ne urbarji graščine Raka in ne samostana dominikank v Studenicah.

²⁰ ARS, Sam. A. I Stična, fasc. 5, register davkov in kontribucije podložnikov samostana Stična 1643 - 1649, s.p. (Arch).

Rake vse do konca fevdalne dobe najmočnejši pečat. Medtem ko v kostanjeviškem urbarju okoli leta 1350 kraj Rako še pogrešamo,²¹ navaja urbar deželnoknežjih posesti iz leta 1438 - 1439 v okviru gospodstva Kostanjevica poseben urad Raka z 9 hubami, kosezi in biričevo hubo.²² V tem času je urad nedvomno že spadal pod kostanjeviško deželsko sodišče,²³ katerega obseg poznamo iz druge polovice 16. stoletja.²⁴ Gospodstvo Kostanjevica je bilo tako tudi pobudnik in zaščitnik patrimonialnega trga Raka, nastalega okoli leta 1600. Ko je prešlo gospodstvo leta 1616 iz deželnoknežjih v svetne roke in leta 1667 v last kostanjeviške cisterce, so novi gospodarji samo sprejeli obstoj raškega trga kot izvršeno dejstvo.²⁵

Pojav raškega trga v virih

Raka vsekakor še ni bila trg po priročnih urbarjih gospodstva Kostanjevica v letih 1564²⁶ in 1566,²⁷ in tudi ne po reformiranem urbarju gospodstva Kostanjevica iz leta 1575²⁸ ter mlajšem urbarju leta 1588,²⁹ kjer se v atributu ne razlikuje od drugih vaških naselij. Če ji trškega naslova niso priznali deželnoknežji komisarji kot sestavljanci mlajših dveh urbarjev, sicer ni povsem izključeno, da ga ne bi že v tem času ali celo še izza srednjega veka pospeševali posamezni zastavni imetniki kostanjeviškega gospodstva. Glede na znana nasprotja med njimi in kostanjeviškim mestom, sredi katerega so imeli upravni sedež gospodstva, bi bila tiha podelitev naslova trg podložnikom na Raki precej verjetna kot sredstvo zoper Kosta-

njevičane. Toda tudi če je bilo tako, naslavljanje Rake s trgov ni imelo navzven nikakršne veljave, kar se odraža v uradnih zapisih o Raki kot vasi.³⁰

Drugače kot pri Turjaku ali Kostelu bi mogli za Rako le stežka sklepati, da se je trg izoblikoval še v poznem srednjem veku in nato v mlajših zapisih nenadoma švignil na plano. Ne le da je pri Turjaku neposredno izpričan vzrok za večstoletno odsotnost dejansko obstoječega trga v urbarjih³¹ in je taisti razlog mogoč tudi pri Kostelu,³² ampak sta imela oba navedena trga poleg tega svojstven nasebinski razvoj podgrajske trdnjave oziroma prigrajskega naselja, kar pri Raki v celoti pogrešamo. Vas Raka je bila do domačega istoimenskega gradu v povsem drugačnem razmerju kot Kostel in Turjak, in sicer tako urbanistično - vas in graščina ne predstavljata organske celote -, kot tudi glede podložnosti svojega prebivalstva različnim zemljiškim gospodom, pri čemer prav domača raška graščina ni imela tu niti enega samega podložnika.

Odsotnost naslova trg in sploh vsakršnih indicij trškega življenja v gosposčinskih urbarjih iz druge polovice 16. stoletja nedvoumno priča, da Raka v očeh deželnoknežje uprave tedaj še ni bila trg. Sočasni kostelski urbar iz leta 1570 nasprotno v Kostelu izrecno omenja trg,³³ četudi njegovim prebivalcem ne nalaga urbarialnih obveznosti, tako kot jih za trg Turjak pogrešamo v turjaških urbarjih. V primeru, ko bi se Raka kot trg uveljavila že kakšno stoletje prej, bi imeli njeni uglednejši prebivalci podobno kot turjaški tržani³⁴ pravico

21 ARS, Zbirka urbarjev, 17 u, urbar gospodstva Kostanjevica ca. 1350.

22 ARS, Vic. A., šk. 101, popis dohodkov deželnoknežje posesti 1438 - 1439, naslovljen kot: Urbar gospodstva Kamnik-Stari grad 1439, vrnjen iz Deželnega arhiva v Innsbrucku, stara signatura Urb. 275/1), fol. 7 - 8'.

23 Urbar navaja za kostanjeviškima uradoma Raka in Vivodina posebej sodišče Kostanjevica - "Judicium in Landtrost" (fol. 11 - 11'), za njim pa urbarski del same Kostanjevice (fol. 12 - 14), ki skupaj sestavljajo celoto, ni pa podan teritorialni obseg sodišča.

24 Prim. Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte. 4. Teil Kärnten, Krain, Görz und Istrien, Wien 1914, str. 474 - 475. - Prim. Jože Mlinarič, Kostanjeviško gospodstvo po urbarju iz leta 1625, Kostanjevica na Krki 1970, str. 6 - 7 (odslej J. Mlinarič, Kostanjeviško gospodstvo).

25 O lastnikih gospodstva Kostanjevica prim. Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 233.

26 ARS, Vic. A., šk. 90, I/52, lit. L XV-6, urbar gospodstva Kostanjevica 1564, s.p. (Arch).

27 ARS, Vic. A., šk. 90, I/52, lit. L XV-9, urbar gospodstva Kostanjevica 1566, s.p. (Arch).

28 ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospodstva Kostanjevica 1575, s.p. (Arch).

29 PAM, Gospodstvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospodstva Kostanjevica 1588, fol. 61-64.

30 V zvezi s prenosom gospodstva Kostanjevica z zastavnega imetnika Kirchpucherja na Poppendorfa sta denimo leta 1567 v dopisu deželnega kneza graški dvorni komori omenjena Kirchpucherjeva hišica in klet "zu Arch" (StLA, I.Ö. HK-Rep. 1567, fol. 128 - 129, 22. 7. 1567).

31 Trg Turjak pogrešamo v vseh urbarjih turjaške grofije, začeniši z najstarejšim ohranjenim iz leta 1464 (HHStA, AAu, C-55-1) do najmlajših s konca 18. stoletja (C-55-Fach 1, 2, 3, 4, No. 28 - 76). Šele v napovedni tabeli za terezijanski kataster (ARS, TK BT, N 121, III/No. 80, 24. 2. 1750) je zabeležen tudi trg Turjak (Markht Auerperg). V pripisu k izvlečku iz urbarja (ARS, TK RDA, N 120, No. 48, 17. 10. 1754) je naveden s 16 kajžami in pripombo, da "ti, v urbarju nepopisani kajžarji od nekda ne plačujejo nobenih deželnoknežjih in gosposčinskih dajatev, ampak je vsa njihova obveznost nošenje pisem, straženje rekrutov in delinkventov ter druga podobna opravila", s čimer je pojasnjen tudi razlog odsotnosti trga v starejših urbarjih.

32 Trga Kostel ni med urbarialnimi naselji najstarejših ohranjenih urbarjev gospodstva Kostel iz let 1494 (ARS, Vic. A., šk. 83, I/48, lit. G XVI-2, s.p.), 1570 (istotam, lit. G XVI-3, s.p.) in 1603 (ARS, Vic. A., šk. 75, I/43, lit. C II-1, s.p.). Na oštate v trgu naletimo le med pravnimi in drugimi določili, in sicer prvič v urbarju leta 1570 (von den Hofstetten im Märkthl, Wacht im Märkthl).

33 ARS, Vic. A., šk. 83, I/48, lit. G XVI-3, urbar gospodstva Kostel 1570, s.p.

34 Tržani Turjaka so navedeni leta 1574 med prisodniki krvnega sodišča v Kočevju (Peter Wolsegger, Das Urba-

sodelovati kot prisledniki na procesih krvnih sodišč domačega-kostanjeviškega in sosednjih deželskih sodišč, pa tega v obdobju 1570 - 1580 ne spričuje noben reformirani urbar okoliških deželoknežjih gospostev.³⁵ Zgovoren je že podatek, da Račani niso sodelovali niti na "krvavih rihtah" domačega deželskega sodišča v Kostanjevici, kjer so prisledništvo sestavljali člani mestnih svetov (*Ratsfreunde*) Kostanjevice, Novega mesta in Krškega.³⁶ Prebivalcev Rake, v urbarju pojmovanih kot navadnih podložnikov, deželoknežji uradniki in zastavni imetniki gospostva vsekakor niso imeli za vredne časti "meščanskih" prislednikov, ampak so jih s pritegnitvijo Novomeščanov in Krčanov preprosto preskočili.

V določeni meri je imela Raka znotraj kostanjeviškega gospostva in njegovega deželskega sodišča vendarle že tedaj nekoliko poseben položaj. Ni naključje, da je v reformacijskem urbarju kot prva navedena med štirimi kraji kostanjeviškega deželskega sodišča, v katerih je gospostvo pobiralo stojnino od kramarjev na cerkvenih prošenjih (*gemeine Khirchweichen*).³⁷ Do leta 1575 zastavni imetnik tudi nikjer v deželskem sodišču, razen na Raki, ni dajal krčmarjem v prodajo dvornega vina.³⁸ Med podružnicami (*Zuemeuten*) mitnice v Kostanjevici je bržčas prav zaradi donosnosti na prvem mestu navedena mitnica na Raki, za njo pa mitnici v Orehovici in na Dobravi.³⁹ Pri objezdi

rium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, v: MMVK IV (1891), str. 34).

35 V Krškem je lastnik gospostva klical k sodnim obravnavam krvnega sodišča celoten krški mestni svet in nekaj svetnikov iz okoliških neimenovanih krajev, t.j. mest in trgov (ARS, TK RDA, N 141, No. 29, urbar gospostva Krško 1575, s.p., Fürderung des Malefiz Recht). Pri gospostvu Rekštanj so sestavljali prisledništvo kar nekateri župani ali druge osebe iz okoliških krajev, prav tako brez poimenske navedbe (ARS, Zbirka urbarjev, I 42u, reformirani urbar gospostva Rekštanj 1575, s.p., Das Pann oder Malefiz Recht). V Metliki je cesarski krvni sodnik sodil skupaj s prisledniki iz mesta, iz Črnomlja, Novega mesta in trga Žužemberk (Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žužemberk, Ljubljana 1991, str. 419 - 420). Meščane Črnomlja so poleg meščanov Kočevja ter tržanov iz Starega trga v Poljanah in Žužemberka vabili za prislednike tudi v Poljane ob Kolpi (istotam, str. 295).

36 ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Fürderung des Malefiz Rechten); PAM, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 135.

37 ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Stanndtgelt in Khirchtagen); PAM, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 135'. - Prim. J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo, str. 71.

38 ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Tafferenrecht); PAM, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 136. - Prim. J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo, str. 68.

39 ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Meüt); PAM, Gospostvo Kosta-

gospostva leta 1616, kjer je prvič naveden tudi trg Raka, je bilo denimo ugotovljeno, da prinaša mitnica na Dobravi na leto samo 10 goldinarjev, mitnica na Raki 30, najpomembnejša v Kostanjevici pa 116 goldinarjev in 40 krajcarjev.⁴⁰

Znotraj kostanjeviške posesti je Raka najpозnejše v 16. stoletju izstopala predvsem po svoji netipično vaški posestni strukturi. V primerjavi z drugimi urbarialnimi posestvi sta bila leta 1588 zelo visoka daleža kajž (12 ali 70,6%) in oštator (4 ali 23,5%), v vasi je bila ena sama polovična huba, medtem ko je bil delež drobne posesti (kajž in oštator) drugje bistveno manjši ali sploh odsoten.⁴¹ S 17 posestnimi enotami je Raka izstopala kot največje kostanjeviško urbarialno naselje in hkrati z edino polovično hubo najmanj kmečko, pri čemer moramo upoštevati, da je večji del hubne posesti pripadal drugim zemljiškim gospodom: samostanoma Stična in Studenice ter domači župniji. Če so štirje, po izvoru starejši oštati, tipična značilnost farnega naselja, smemo nasprotno predvideti kot čas nastanka kajž šele 15. in 16. stoletje, ko so kajžarji popestrili tudi fiziognomijo Dolge Rake in Dobrave.

Trg Rako zasledimo prvič leta 1616 ob prodaji deželoknežjega gospostva Kostanjevica v zasebne roke, potem ko sta umrla dolgoletna zastavna imetnika Aleks Moscon in njegov sin Janez Franc. Prav v njunem času je očitno prišlo do tistih kvalitativnih sprememb, ki so farnemu kraju prinesle trški naslov. Med komisijsko objezdo gospostva je bila v naselju Raka glede na urbarje ugotovljena potreba po minimalnem popravku, pri čemer je pomenljivo, da Raka med drugimi kraji izstopa z naslovom trga (*Marckht Arch*).⁴² Upoštevaje poznejšo kontinuiteto poimenovanja trg, le-to ni bilo naključno niti poljubno določeno s strani objezdnih komisarjev, ampak mu je slejkoprej botrovalo dejstvo, da je tedaj na Raki prvikrat izpričan sodnik (*des Hannsen Resman Richters zu Arch*).⁴³ Vsebinska sodniške funkcije zaradi skoposti podat-

njevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 131. - J. Mlinarič ponuja za lokacijo "zu der Auen" (Dobrava blizu Dobruške vasi) še eno možnost, in sicer Loko, svet med potokoma Radulja in Martinjek, nedaleč od prvega kraja (J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo, str. 68 - 69).

40 StLA, I.Ö. HK-Sach, Pfandherrschaften, K 84/30, pag. 15.

41 Za Rako je bilo posestno najbolj heterogeno urbarialno naselje Dolga Raka z 11 kajžami, 7 celimi in 7 polovičnimi hubami, močno kajžarska še Dobrava s 6 celimi hubami in 6 kajžami, medtem ko drugje kajž skorajda ni bilo, oštati (2) pa srečamo le v vasi Koren. - Prim. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo, str. 16 - 17.

42 StLA, I.Ö. HK-Sach, Pfandherrschaften, K 84/30, pag. 36. - Z enakim datumom 4. 10. 1616 je sprememba vnesena tudi v reformirani urbar iz leta 1575 (ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Verbesserungen etc.).

43 StLA, I.Ö. HK-Sach, Pfandherrschaften, K 84/30, pag. 23.

kov ni ugotovljiva, vsekakor pa je Resmanovo ime glede na urbar iz leta 1588 novo. V tem in predhodnem reformiranem urbarju iz 1575 ni na Raki ne njegovega priimka ne indicev, ki bi že tedaj kazali na obstoj sodniške službe.⁴⁴ Resman je bil leta 1616 med tistimi petimi Račani, ki so prosili za podelitev kupnega prava.⁴⁵ Tako kot drugod v gospostvu je bila torej posest raških kajzarjev in oštatarjev podeljena po zakupnem pravu, prav prošnje za prevedbo v kupno pravo, zabeležene samo pri Račanih, pa pričajo o njihovi imovitosti in želji po razlikovanju od navadnih podložnikov.

Oblikovanja raške "rihtarje" in uporabe trškega naslova ne smemo postavljati dosti v čas pred letom 1600 ali sploh šele v začetek 17. stoletja. Časovni okvir njunega priznanega nastanka predstavljajo slaba tri desetletja med zadnjo urbarialno reformacijo leta 1588, ko trga še ni, in komisijskim ogledom leta 1616, ko deželno knežja komisarja govorita o njem kot povsem samoumevnem dejstvu. Natančnejših podatkov za vmesni čas ni zaslediti ne v dokumentih kostanjeviškega gospostva ne pri notranjeavstrijski dvorni komori, kjer bi jih najprej pričakovali.⁴⁶ Nadalje priča odsotnost Rake v privilegijskem protokolu notranjeavstrijske vlade,⁴⁷ da trg ni nastal kot posledica deželno knežje podelitve kakšne sejemске pravice, kot se je v istem času, malo pred letom 1600, zgodilo s Cerknico⁴⁸ in vipavskim Šentvidom,⁴⁹ nakar sta

oba kraja kontinuirano izpričana kot trga.

Trg Raka je pridobil svoj naslov na precej manj formalen način in z interno omejeno veljavnostjo. Vsekakor sta bila potrebna dva dejavnika: volja zastavnega imetnika kostanjeviškega gospostva in konsenz graške dvorne komore. Novo realnost je sprejela tudi cerkvena oblast, t.j. raški župnik in stiški samostan, ki pri uveljavitvi trškega statusa morda nista igrala povsem pasivne vloge. Odločilno besedo je imelo seveda gospostvo Kostanjevica, ki je moglo edino ponuditi tudi zadostno pravno podlago, saj je Raka spadala pod kostanjeviško deželsko sodišče.

Pomembna je ugotovitev, da je Raka po prvi omembi trga leta 1616 kontinuirano dokumentirana kot trško naselje tako v svetnih kot v cerkvenih virih, čeprav je v posameznih časovnih obdobjih in različnih vrstah dokumentov zaznati kvantitativne razlike, kdaj in kje nastopa Raka le z lastnim imenom oziroma s trškim atributom.

Posestna struktura Rake

Urbarji gospostva Kostanjevica od druge polovice 16. stoletja naprej kažejo na Raki urbarialno posest, kakršna je bila značilna za farne vasi.⁵⁰ Po reformiranem urbarju iz leta 1575 je imelo gospostvo v kraju opuščeno polovično hubo, 17 posestnikov rovtov, od katerih so nekateri obdelovali še dodatna zemljišča, nadalje dva oštatarja, enega posestnika hišice in klet gospostva Svibno.⁵¹ Po urbarju leta 1588 je bilo stanje že precej drugačno: na pusti polovični hubi je živel zet prejšnjega hasnovalca in imel obenem tudi hišo in vrt, v vasi pa je bilo poleg svibenske kleti 12 kajž in 5 oštator.⁵² Skupno število Kostanjevici podložnih hiš torej ni znašalo več kot 18, pri čemer so se imena posestnikov znatno razlikovala od imen izpred 13 let (1575), saj med njimi ne srečamo niti tretjine (5 ali 6) nekdanjih priimkov. Identični sta samo dve imeni, v dveh primerih je ostal na posesti isti priimek, v enem primeru so kot posestniki navedeni dediči prejšnjega hasnovalca, obrtniška oznaka ali priimek Tomaža Schusterja pa se je morda prenesel na katerega od obeh Schusterjev iz leta 1588. Pri dveh oštatih sta zabeleženi imeni prejšnjih lastnikov, znani iz leta 1575, medtem ko je pri enem razvidno, da je bil prvič obdavčen šele leta 1586. Gospodar slednjega je bil mlajši človek,

⁴⁴ Morda je v 16. stoletju določen čas obstajal na Raki urad gosposočinskega pomožnega pisarja. V urbarju leta 1575 je namreč izpričan pisarjev sin Simon (Simon des Schreibers Sun), ki pa nosi leta 1588 že priimek Šrajbarčič (Simon Schreiberzitsch).

⁴⁵ Sodnik je prosil za kupno pravo hube v Viseli, zaselku južno od Rake (danes del vasi Cirje), en posestnik za hišo in kočo, eden za hišico in kočo, eden za hlev in zadnji za hlev ter dve kleti (SILA, I.Ö. HK-Sach, Pfandherrschaften, K 84/30, pag. 23).

⁴⁶ SILVA, I.Ö. HK, Repertorien 1566 - 1616; HK-Sach, Pfandherrschaften, K 84/19-30, Herrschaft Landstraß.

⁴⁷ Protokol je objavil Reiner Puschnig, Gnaden und Rechte, das steirische Siegelbuch, ein Privilegienprotokoll der Innerösterreichischen Regierung 1592 - 1619, Graz 1984.

⁴⁸ Cerkničani so pri nadvojvodi Ferdinandu leta 1597 izprosili sobotni tedenski sejem in letno proščenje za dan 9. september (ARS, Vic. A., šk. 297, I/150, lit. Z XI, s.d., 11. 4. 1597). Pred tem Cerknica ni nikoli omenjena kot trg, ampak kot vas ali le z lastnim imenom. S pridobitvijo sejemske pravice je "de facto" postala trg, saj se že leta 1599 omenjajo trije tržani (ARS, Vic. A., šk. 261, I/135, lit. R XV-16, 24. 3. 1599).

⁴⁹ Nadvojvoda Ferdinand je soseski in komunu Šentvid leta 1598 podelil pravico do tedenskega sejma ob sredah. Iz privilegija tudi izvemo, da so Šentvidčani svoj kraj (Flegkhen) precej "dvignili in oskrbeli z zidovjem" (ARS, Vic. A., šk. 285, I/145, lit. W II-2, 26. 12. 1598). O trgu Šentvid (*vnnser Markt zu St. Veith*), kar je prva omemba kraja kot trga, so v poročilu zoper privilegij čez dve leti pisali nadvojvodi "tržani in prebivalci Šentvida" (ARS, Vic. A., šk. 285, I/145, lit. W II-2, s.d. predstavljen 27. 1. 1600). Šest let pozneje je bil trg že splošno priznано dejstvo, saj ga srečamo leta 1606 v po-

pisu posesti kartuzijskega samostana Bistra (ARS, Zbirka urbarjev, I/2u, urbar samostana Bistra 1659, fol. 79, 10. 6. 1606).

⁵⁰ Svetozar Ilesič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Ljubljana 1950, str. 34.

⁵¹ ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Arch).

⁵² PAM, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 61 - 64.

Raka po franciscejski katastrski mapi leta 1825.

doma od Sv. Primoža pri Studencu, tako kot poznamo tudi izvor imetnika zadnjega popisane oštata - Krenpergerja iz Radeč (*Crenperger zu Ratschach*). Za Rako je bila torej v zadnji četrtini 16. stoletja značilno hitro prehajanje posesti iz rok v roke.

Predvsem mlajši urbar iz leta 1588 je dragocen vir za ugotavljanje poklicne strukture hišnih gospodarjev. Ločeno od priimka sta nosila obrtniško oznako po en mlinar in krojač, dva kajžarja sta zabeležena s kognomnom Schuester, eden se je pisal Šrajbarčič,⁵³ zasledimo pa tudi obrtniški oznaki Schuesster in Schneider.

Večina podložnikov, t.j. domala vsa hubna posest vasi Raka, je v urbarjih dokumentirana precej pozneje kot podložniki kostanjeviškega gospodstva. Staro kmečko jedro vasi, po izvoru starejše od oštatav okoli farne cerkve, je bilo razdeljeno med stiški dvorec Bajnof in studeniške dominikanke. Pred terezijansko dobo imamo dokumentirano samo posest Bajnofa, katerega najstarejši urbar zajema šele čas med 1643 in 1649.⁵⁴ Dobršen del drobne posesti je bil podložen tudi domači župniji z najzgodnejšim ohranjenim urbarskim popisom iz leta 1662.⁵⁵ S pritegnitvijo tretjega vira, registra kontribucije gospodstva Kostanjevica za leto 1667,⁵⁶ moremo sestaviti dokaj popoln pregled podložniške in hišne posesti na Raki za 18-letni razpon 1649 - 1667, neupoštevaje deset hub samostana Studenice.

Štiški register davkov in kontribucije za Bajnof navaja sredi 17. stoletja (1643 - 1649) na Raki (*Arch*) osem podložnih posesti, t.j. šest celih hub in dve polovični, skupaj sedem hub. Njihovi gospodarji se po obveznostih niso razlikovali od kmetov drugod, le da srečamo tu dva "gospoda" (*Herr*) - župnika Andreja Salomica z eno hubo in Ivana Resmana z dvema. Župnijski urbar popisuje leta 1662 brez navedbe kraja skupino oštatarjev (*Hoffstötter*), ki jih s pomočjo krstne matice⁵⁷ prepoznamo kot Račane. Štirje so posedovali oštat z vrtom, dva hišo z vrtom, trije kajžarji (*Vntersassen*) pa so šele tisto leto postavili na župnikovi njivi oštate, ki so specificirani kot novozgrajena hiša, oštat z vrtom in mežnaričina hiša z vrtom. Župnija sv. Lovrenca na Raki je imela tako v samem kraju 9 podložnih oštatav.⁵⁸ Približno dve tretjini raških oštatav sta v istem času pripadali

kostanjeviškemu gospodstvu in bili v njegovem kontribucijskem registru za leto 1667 vodeni kot "oštatarji trga Raka" (*Markh Arch Hofstetter*). Kvantitativno ni bilo bistvenih razlik s stanjem po osemdeset let starejšem urbarju iz leta 1588. Tako kot prej sta poleg oštatav popisana klet gospodstva Svibno in edina polovična huba, število oštatav se je sicer zvišalo na 24, od tega je bil eden v Vinjem vrhu, a jih je posedovalo le 16 gospodarjev, ker so imeli nekateri po dva ali tri. Trije oštati so bili v rokah posestnika polovične hube, gospodar z dvema oštatom je imel tudi mlin, medtem ko je bil Moškonov oštat darovan župnijski cerkvi. Raka se je po strukturi podložne posesti jasno razlikovala od okoliških vasi, kjer so sicer popisani gostači (*Inwohneren*), ne pa oštati, ki jih srečamo le v trgu.⁵⁹ Glede na gospodarje je bilo na Raki 16 Kostanjevici podložnih domov, 8 bajnofskih in 9 župnijskih, kar pomeni 33 hiš, kajž in hišic. Poleg teh je vsaj deset gospodarjev živelo na desetih studeniških hubah, kolikor le-te že tedaj niso bile razdeljene tako kot leta 1749, ko je bilo na njih 18 gospodarjev, ob teh pa še trije kajžarji.⁶⁰

Že različna naslovitev Rake v treh navedenih urbarskih virih iz srede 17. stoletja priča, da je bilo zaščitnik trškega naslova kraja kostanjeviško gospodstvo, od leta 1667 v rokah tamkajšnjih cistercijanov. S tem letom se je začelo za Rako obdobje popolne pripadnosti cerkvenim ustanovam, saj so si jo delili domača župnija, inkorporirana stiškem samostanu, obe dolenski cisterci - samostana Stična in Kostanjevica ter studeniške dominikanke.

V poseljenosti tudi naslednjih sto let ni prišlo do bistvenih premikov. Kontinuirano spremlja posestno stanje kostanjeviški gosposčinski urbar 1698 - 1730, ki beleži ob svojem nastanku v kraju (*Markht Arch*) poleg polovične hube še vedno 24 oštatav in 23 različnih gospodarjev. Dva posestnika sta premogla le njivo oziroma travnik, iz dveh oštatav je nastala gosposčinska klet, svibenska klet je medtem prav tako pripadla gospodstvu, en oštat je postal mežnarija, leta 1697 pa se je domovom na Raki pridružila novozgrajena hiša. Neupoštevaje en pust oštat in tistega, ki je ležal v Kostanjevici in bil izroččen tamkajšnjemu mestu, tudi leta 1698 ni bilo na Raki več kot 16 kostanjeviških podložnih hiš. Toda drugače kot v drugi polovici 16. stoletja je za prva desetletja 18. stoletja značilna precej večja stabilnost posestnikov. V drugem desetletju 18. stoletja so opusteli trije oštati, od katerih je bil v času istega urbarja obnovljen le eden, dve od 23 posesti sta prišli v tuje roke in štiri s staršev na

⁵³ Po starejšem urbarju iz leta 1575 je bil taisti Simon Šrajbarčič, prav tako kot neki Blaž, označen še kot Šrajbarjev ali pisarjev sin (*des Schreibers Sun*).

⁵⁴ ARS, Sam. A. I Stična, fasc. 5, register davkov in kontribucije podložnikov samostana Stična 1643 - 1649, s.p.

⁵⁵ ARS, Sam. A. I Stična, knj. 17, glavni urbar župnij in njihov imenij, inkorporiranih samostanu Stična 1662, s.p.

⁵⁶ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 11, register kontribucije gospodstva Kostanjevica 1667, s.p.

⁵⁷ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1651 - 1670.

⁵⁸ ARS, Sam. A. I Stična, knj. 17, glavni urbar župnij in njihov imenij, inkorporiranih samostanu Stična 1662, s.p.

⁵⁹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 11, register kontribucije gospodstva Kostanjevica 1667, s.p.

⁶⁰ ARS, TK RDA, L 16, No. 9, 23. 9. 1756. - Istotam, N 120, No. 23, 23. 9. 1756, 2. 12. 1749.

sinove.⁶¹ Naslednja tri desetletja in pol so se priimki kostanjeviških podložnikov na Raki spet močno spremenili, saj so se do leta 1755 pri tedaj 14 gospodarjih ohranili samo štirje.⁶²

Zelo podobno naselitveno stanje kot v letih 1662 - 1667, ko je bilo na Raki podložnih Kostanjevici, Bajnofu in župniji približno 33 domov, lahko ugotovimo tudi v terezijanskem katastru sredi 18. stoletja. Župniji je pripadalo 12 oštator in 13 gospodarjev, ker je imel eden le hlev in vrt,⁶³ gospostvu Kostanjevica pusta polovična huba in 14 oštatarjev z 19 oštati,⁶⁴ stiškemu Bajnofu pa na sedmih hubah 11 gospodarjev, skupaj okoli 37 stanovanjskih zgradb. Medtem ko se je bajnofska hubna posest v zadnjih sto letih še naprej drobila, je število župnijskih oštatarjev nekoliko naraslo, število kostanjeviških pa rahlo upadlo.

Tudi terezijanski kataster jasno kaže, da je bil glavni zaščitnik trga in pobornik uporabe trškega imena kostanjeviški samostan kot lastnik gospostva Kostanjevica. Rektificirani štiftregister imenuje v trgu Raka (*Marckt Arch*) 14 podložnikov kot "oštatarje pri tem trgu" (*die Hofstetter bey diesem Marckt*). Medtem ko so povsod v gospostvu opravljali od cele hube šest dni ročne tlake, so Račani plačevali le malenkostno tovarnino in bili izrecno oproščeni vsake naturalne tlake razen obveznosti do deželskega sodišča.⁶⁵ Ta obveznost je pomenila loviti hudodelce, kar je bilo v gospostvu Kostanjevica pridržano samo Račanom kot podložnikom nekoliko višjega ranga.⁶⁶

Raški župnik, zemljiški gospod manjšega dela Račanov, v katastru nasprotno ni posebej izpostavljaj Rake kot trga, saj se kraj navaja s trškim naslovom (*Marckt Arch*) samo v cenovni tabeli pridelka.⁶⁷ Svoje tukajšnje podložnike je imenoval kajzarji na Raki (*Kayschler zu Arch*),⁶⁸ sicer pa so po urbarju opravljali na leto dan do dva tlake in imeli le zaradi majhnega pridelka nižje obveznosti kot kmetje.⁶⁹

Precej drugačen značaj od oštatarske posesti so v terezijanskem katastru kazale razdeljene hube starega kmečkega jedra vasi. Stiškemu Bajnofu so pripadale tri cele, šest polovičnih, ena četrtnska in ena tričetrtnska huba, vse podeljene samo po zakupnem pravu (*miethweis verlassen*) ter obremenjene z denarno in naturalno tlako.⁷⁰ Pod stu-

deniško imenje, ki ga je sestavljalo dobrih 10 hub v vasi Raka (*Dorff Arch*), je spadalo 18 hubnih delov, od tega štiri cele, 10 polovičnih in štiri četrtnske hube, poleg navedenih pa še tri kajže z zemljišči za dobre pol hube.⁷¹

Posestna struktura je v grobem določala tudi poklicno strukturo, pri kateri je potekala ločnica med oštatarji na eni in kmeti na drugi strani. Gospodarji oštator so se kot nasploh prebivalci farnih vasi preživljali pretežno z neagrarnimi dejavnostmi. Kostanjeviški oštatarji na Raki sredi 18. stoletja po lastnem pričevanju niso sejali žita, ker nihče ni premogel polja, samo eden je imel travnik, sicer pa so pasli na gmajni graščine Raka in redili vsega štiri krave, šest volov in tri svinje. Trg ni imel niti pravice do uporabe gozda, zato so morali Račani vse vrste lesa kupovati. Edini mlinar na potoku Račna se je pritoževal nad pomanjkanjem vode, s svojih rustikalnih vinogradov pa so Račani prodali nekaj vina. Medtem ko je za kostanjeviški del Rake izrecno povedano, da tu ni kajzarjev,⁷² imenuje župnik svoje podložnike prav s tem nazivom - kajzarji (*Kayschler zu Arch*), čeprav se njihova posest označuje v urbarju kot oštatar. Po župnikovem poročilu je imel vsak kajzar pri kajži samo majhen vrt, zato so se morali preživljati z ročnim delom.⁷³ Žal ne vemo, za kakšne vrste ročno delo je šlo. Tudi med kostanjeviškimi rokodelci, ki jih po vaseh praviloma ni bilo ali le tu in tam kakšen, srečamo v trgu Raka samo krojača in kovača.⁷⁴ Težko bi ocenili, ali je rokodelstvo glede na konec 16. stoletja resnično nazadovalo. V katastru namreč niso upoštevani trgovci, mesarji in krčmarji, po katerih je bila Raka vsekakor znana tudi že v terezijanski dobi ter pred njo in ne šele v 19. stoletju.⁷⁵

Glede na podatek, da je kostanjeviško gospostvo v drugi polovici 16. stoletja pobiralo stonino od kramarjev na raških proščanjih,⁷⁶ prese-neča, zakaj pozneje na Raki ne srečamo sejmov, ki bi jih pričakovali kot enega temeljnih obeležij trškega naselja. Cerkvenih in drugih sejmov ne omenja niti Valvasor pri opisu župnije⁷⁷ niti dva

⁶¹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 26, urbar gospostva Kostanjevica 1698 - 1730, fol. 155 - 177.

⁶² ARS, TK RDA, N 4, No. 8, s.d. 1755; No. ad 28, s.p.

⁶³ ARS, TK RDA, N 12 I, No. 56, 4. 8. 1757.

⁶⁴ ARS, TK RDA, N 4, No. 8, s.d. 1755; No. ad 28, s.p.

⁶⁵ ARS, TK RDA, N 4, No. 8, s.d. 1755.

⁶⁶ ARS, TK RDA, N 4, No. 21, s.d.

⁶⁷ ARS, TK RDA, N 12, No. 118, s.d.

⁶⁸ ARS, TK RDA, N 12, No. 116, 11. 6. 1754.

⁶⁹ ARS, TK RDA, N 12 I, No. 56, 4. 8. 1757.

⁷⁰ ARS, TK BT, N 12, III/No. 232, s.d. - Rektifikacijski dominikalni akti dvorca Bajnof niso ohranjeni.

⁷¹ ARS, TK RDA, L 16, No. 9, 23. 9. 1756. - ARS, TK RDA, N 120, No. 23, 23. 9. 1756, 2. 12. 1749.

⁷² ARS, TK RDA, N 4, No. 18, s.d.

⁷³ ARS, TK RDA, N 12, No. 116, 11. 6. 1754.

⁷⁴ ARS, TK RDA, N 4, No. 21, s.d.

⁷⁵ ARS, Cenilni operati za Kranjsko, N 10, Catastral Schaezungs-Elaborat der Gemeinde Arch, 17. 12. 1833. Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga, Ljubljana 1976, str. 157.

⁷⁶ ARS, TK RDA, N 4, No. 1, reformirani urbar gospostva Kostanjevica 1575, s.p. (Stanndtgelt in Khirchtagen); PAM, Gospostvo Kostanjevica na Krki, knj. 1, urbar gospostva Kostanjevica 1588, fol. 135'. - Prim. Jože Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625, Kostanjevica na Krki 1970, str. 71 (odslej J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo).

⁷⁷ J. W. Valvasor, Die Ehre VIII, str. 718-719.

podrobna seznama 41 oziroma 62 sejmov v novomeški okolici v letih 1702 in 1713, kjer se sicer omenja živinski sejem pri sv. Lovrencu,⁷⁸ a gre glede na vrstni red krajev za Šentlovrenc pri Stični in ne za Rako.

Kot gručasta vas s prostornim trgom ob cerkvi v osrčju naselja je predstavljala Raka svojski tip naselja, ki ga kot takega prvič ponazarja franciscejska katastrska mapa.⁷⁹ Osrednji trg, pomemben ambient in avtonomna tvorba z močno težnjo po sklenjeni zidavi, je bil tedaj in še globoko v 20. stoletje po svoji socialni in gradbeni strukturi nekje med pomembnejšo vasjo in trgom. Med nadstropnimi hišami, ki kažejo močne sledove kmečkega historizma druge polovice 19. stoletja, je najti v posameznih portalih tudi baročne predloge.⁸⁰ Vendar je o gradbeno-urbanističnem stanju Rake pred franciscejskim katastrom komaj mogoče izluščiti kak konkreten podatek, tako denimo prvo znano omembo tržnega prostora leta 1653 (*neben der Kirchen auf den Plaz*).⁸¹

Trška družba, kontinuiteta in izginotje trškega imena

Po prvi omembi Rake kot trga leta 1616 lahko od srede 17. stoletja v določenih dokumentih sledimo kontinuirani uporabi trškega naziva, kar priča o njegovi splošni sprejetosti vsaj pri zemljiških gospodih, ki so imeli v kraju podložno posest. Kot rečeno, je Raka dosledno imenovana trg v urbarjih in registrih gospostva Kostanjevica, ki je leta 1667 postalo last kostanjeviške cisterce: 1667 (*Markh Arch Hofstetter*),⁸² 1698 - 1730 (*Markht Arch*),⁸³ okoli 1750 (*Marckt Arch*).⁸⁴ Tako kot kostanjeviški cistercijani sta trško ime že prej akceptirala duhovščina raške župnije in samostan Stična, ki mu je bila župnija inkorporirana. V krstnih matičnih knjigah z začetkom leta 1651 nastopa Raka sicer največkrat le kot "Arch", vendar pogosto tudi kot trg (*ex oppido Arch, in oppido Arch*), enkrat samkrat v nemščini kot "Markht Arch" (20. 11. 1695) in zgolj kot trg brez lastnega

imena - "ex oppido" (1. 12. 1707).⁸⁵ Prejkone kaže takšna izbira poimenovanj na šibko uporabo ali sploh odsotnost izraza trg kot lastnega imena (*Trg*) med domačim prebivalstvom in okoličani. Raka je bila torej za preproste ljudi zgolj Raka, trg pa predvsem v dokumentih.

Pozornost pritegne odsotnost trškega naslova ter izrecna oznaka "vas Raka" v urbarjih in katastrskih spisih studeniškega imenja ter stiškega dvorca Bajnof. V kraju je slednjima pripadala izključno stara hubna posest, zato poimenovanje "vas" ni naključno. Vsiljuje se vprašanje, ali je kmečki, t.j. hubni del Rake, v očeh sodobnikov sploh veljal za trg in ali nista drug ob drugem oziroma mestoma prepletaje se obstajala vas in trg, slednji omejen predvsem na oštate ob tržnem prostoru okoli cerkve. Zelo težko bi bilo ugotovljati, koliko je delitev na kmete in oštatarje morebiti vplivala na uporabo naziva "oppidum" v matičnih knjigah.

Tudi svetni dokumenti navajajo trški naslov nedosledno. V protokolu podložniških listin samostana Stična srečamo v letih 1660 do 1666 trikrat podelitev oštata na Raki v kupno pravo, pri čemer je v dveh primerih navedeno samo krajevno ime, leta 1663 pa skupaj s trškim nazivom (*in dem Markht zu Arch*), sprejemljivim za stiškega opata kot izstavitelja listine. Prejemnik je bil v dveh primerih raški župnik in enkrat svetni človek, posest dvakrat hišica in enkrat pust župnijski oštat, medtem ko je stiški samostan kot zemljiški gospod nalagal prejemnikom enake obveznosti, kot so jih imeli drugi oštatarji na Raki (*alß andere Hoffstötter alda zu Arch*).⁸⁶

Pomenljivo je, da se gospodarji na Raki v listinah in urbarjih imenujejo le oštatarji in nikoli tržani (*Bürger*). Tudi zaradi poznega nastanka raškega trga jim tega naslova ni priznaval niti trški gospod, in sicer ne skupnosti gospodarjev ter še manj posameznikom. Izjemen je dvakrat zapisani latinski naslov tržana v letih 1701 in 1709 (*civis Archensis*) pri ženi in vdovi, ki sta nastopili v vlogi krstne botre.⁸⁷ V krstnih maticah sicer mestoma srečujemo gosposke attribute staršev in botrov novorojencev (*dominus, domina*), zlasti na prelomu iz 17. v 18. stoletje pa tudi razne poklicne

⁷⁸ ARS, Collectanea, fasc. 11, seznam sejmov v okolici Novega mesta 1702. - ARS, Vic. A., šk. 255, I/133, lit. R I-5, 20. 1. 1713.

⁷⁹ ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 10, občina Raka (1825), mapni list IV.

⁸⁰ KLS III, str. 157.

⁸¹ Gre za prepis listine barona Janeza Moscona, s katero raški župnijski cerkvi podeljuje hišico in zemljišče za mežnarja. ARS, Sam. A. I Stična, knj. 17, glavni urbar župnij in njih imenj, inkorporiranih samostanu Stična 1662, s.p. Urbarium über die Pfarrhofflichen einkhomen St: Layrenty zu Arch, 3. 3. 1653.

⁸² ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 11, register kontribucije gospostva Kostanjevica 1667, s.p.

⁸³ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 26, urbar gospostva Kostanjevica 1698 - 1730, fol. 155.

⁸⁴ ARS, TK RDA, N 4, No. 8, s.d. 1755; N 12, No. 118, s.d.

⁸⁵ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1651 - 1670, RMK 1690 - 1704, RMK 1705 - 1716, RMK 1716 - 1733, RMK 1733 - 1746, RMK 1747 - 1783.

⁸⁶ ARS, Sam. A. I Stična, fasc. 7, protokol kupnopравnih pisem, kupoprodajnih pogodb in dolžnih pisem 1575 - 1692, s.p., 22. 7. 1660, 26. 4. 1663, 14. 5. 1666.

⁸⁷ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1705 - 1716, 3. 4. 1701 - botra: Agnes Francisci Papesch civis Archensis uxore; 5. 4. 1709. - botra: Marija defuncti Laurenty Hruschouar civis Archensis vidua derelicta. Po naključju sta Lovrenc in Marija Hrušovar sedemkratna prastarša avtorja tega prispevka.

oznake.⁸⁸ Raka je tako imela v 17. in 18. stoletju izpričan tanek premožnejši in uglednejši sloj prebivalstva, ki se je pretežno preživljal z negrarnimi dejavnostmi. Gosposki atribut za člane peščice družin kaže prejkone na osebno svobodne ljudi, za katere je bil značilen tudi svobodnejši poklic - dacar, padar, učitelj itd. V kupnem pismu, ki ga je leta 1741 izdal kostanjeviški opat raškemu krojaču Matiji Feyerju, zasledimo poleg tega za slednjega atribut "der ehrbahre", medtem ko so podložniki praviloma imenovani samo kot "der arbeitsame".⁸⁹ Po tej tanki plasti "odličnežev" se je Raka sicer razlikovala od podeželske okolice, veliko manj pa kljub trškemu nazivu od sorodnih farnih vasi.

Zanimiva je kar 38-letna odsotnost trškega imena v krstnih maticah med letoma 1709 in 1747, ko nastopa Raka zgolj kot kraj (*ex Arch, redko: ex pago Arch*⁹⁰) ali soseska (*ex vicinitate*).⁹¹ Hkrati večji del tega obdobja tja do srede tridesetih let 18. stoletja pri Račanih skoraj ne naletimo na poklicne ali statusne oznake. Slaba dokumentiranost drugih življenjskih področij, zlasti zemljiško-posestnih odnosov in sodstva, še dodatno zakriva vpogled v takratna dogajanja, ko se zdi priznavanje Rake kot trga domala ogroženo. Protokol podložniških listin gospostva in samostana Kostanjevica od leta 1739 dalje obravnava Rako naslednje in poznejša leta zopet kot "Markht",⁹² ni pa nam dano vedeti, ali je v prejšnjih desetletjih tudi tu raba trškega imena oslabela oziroma izginila. Malo preden srečamo "Markht Arch" okoli leta 1750 v terezijanskem katastru v napovedih in aktih treh njegovih zemljiških gospodov, se v krstnih maticah po skoraj štirih desetletjih spet pojavi latinska ustreznica "oppidum Arch". Raba sicer zdaj ni bila pogosta in je še posebej opešala po letu 1750, dokler ni bila Raka leta 1767 sploh zadnjič zabeležena kot trg.⁹³

Zunaj dogovorne uporabe trškega imena s strani neposredne svetne in cerkvene oblasti ni imela Raka nikjer drugje priznanega statusa trga niti v najohlapnejšem pomenu besede. Valvasor, ki je rad prilepil trški naslov tudi manj pomembnim krajem in predvsem utrjenim naseljem s še šibkejšo trško in gospodarsko osnovo kot pri Raki,⁹⁴ opisuje slednjo med dolenskimimi vasmimi, kjer pravi: "Leži na dobrem plodnem kraju in ni bogata le s številnimi vinogradi, temveč tudi z vsakovrstnim sadjem. Skoraj vsi gozdovi so polni rodovitnih dreves, vas pa leži pri gradu Raka."⁹⁵ V opisu gradu se je spet dotakne z besedami: "Ne prav daleč od gradu je najti župnijsko cerkev poleg lepe vasi enakega imena."

Ker kraj kot trg širše ni bil znan, ga zaman iščemo med trgi na Florijančičevem zemljevidu Kranjske iz leta 1744⁹⁶ ter v raznih popisih krajev in uradnih šematizmih 18. stoletja.⁹⁷ Breckerfeldova rokopisna topografija Kranjske iz zadnjih let 18. stoletja sicer podrobno opisuje stanje in zgodovino raškega gradu, ne pa tudi kraja, zato ne vemo, ali ga je F. A. Breckerfeld morebiti še poznal kot trg.⁹⁸

Pravno-upravni položaj raškega trga in vprašanje sodnika

Kraj je imel torej atribut trga le v očeh zemljiških gospodov, med katere so bili razdeljeni raški oštati, to pa so bili po letu 1667 izključno cerkveni gospodje. Tako je Raka dosledno "Markht Arch" v prepisih kupnih pisem v edinem ohranjenem protokolu podložniških listin samostana in gospostva Kostanjevica 1739 - 1762, kjer srečamo raške hiše in oštate prvič kot prostolastne (*aigenthumbliches Haus, aigenthumbliches Guett*).⁹⁹ Če so o Raki kot trgu še kdaj pisali v bolj oddaljeni stiški samostanski pisarni pri lociranju v kupno pravo podeljenega zemljišča,¹⁰⁰ so se Račani in njihovi zemljiški gospodje (župnija Raka, gospostvo in cistercijanski samostan Kostanjevica) v polni meri zavedali neupravičenosti uporabe trškega naslova

⁸⁸ Npr. 13. 1. 1695 (schullmaister), 19. 8. 1699 (daciary in Arch), 30. 12. 1705 gorninski mojster (pergmagistro), 18. 6. 1708 krojač (sutor ex Arh), 4. 10. 1708 padarjeva žena (Baderin ex Arh), 19. 6. 1709 mežnar (aeditus loci), 19. 6. 1709 žena ključarja pri sv. Antonu (syndicissa S: Antoni), 29. 3. 1711 kovač (faber ex Arch); pri nezakonskih otrocih v dodatku na koncu knjige: 24. 7. 1707 padar (chirurgus in Arh).

⁸⁹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, protokol podložniških listin samostana in gospostva Kostanjevica 1739 - 1762, fol. 52.

⁹⁰ Npr. 24. 12. 1711.

⁹¹ Npr. 6. 8. 1732, 10. 10. 1733.

⁹² ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 74, protokol podložniških listin samostana in gospostva Kostanjevica 1739 - 1762, pag. 18-20 (7. 4. 1740), 52 - 53 (16. 8. 1741) in 266 (s.d. 1752).

⁹³ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1747 - 1783. - Zadnjič je "ex oppido Arch" zapisal v krstno matico krajevni kooptorator Jurij Presetnik 28. februarja 1761, prenehanje uporabe trškega naziva pa ni bilo povezano z zamenjavami duhovnikov. - Kronološko najmlajši zapis najdemo 2. februarja 1767 ob pokopu Račanke Marije Pregl (NŠALJ, ŽA Raka, MMK 1746 - 1781).

⁹⁴ Npr. belokranjski utrdbi Pobrežje in Vinica (J. W. Valvasor, Die Ehre II, str. 212) ali notranjska kraja Logatec (istotam, XI, str. 344 - 345) in Prem (istotam, II, str. 257).

⁹⁵ J. W. Valvasor, Die Ehre II, str. 179.

⁹⁶ J. D. Florijančič, Deželopisna karta.

⁹⁷ Npr. Schematismus für das Herzogthum Krain 1795 mit verschieden nützlichen Nachrichten geographischen und statistischen Inhalts, Laibach (1795).

⁹⁸ ARS, Gr. A. I Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, str. 208.

⁹⁹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 74, protokol podložniških listin samostana in gospostva Kostanjevica 1739 - 1762, pag. 18 - 20 (7. 4. 1740), 52 - 53 (16. 8. 1741) in 266 (s.d. 1752).

¹⁰⁰ ARS, Sam. A. I Stična, fasc. 7, protokol kupnopравnih pisem, kupoprodajnih pogodb in dolžnih pisem 1575 - 1692, s.p., 22. 7. 1660, 26. 4. 1663, 14. 5. 1666.

v občevarstvu s tretjimi osebami in ustanovami ter zlasti z višjimi oblastmi. Navzven, v nastopih pred deželnimi in državnimi organi, so se Račani izkazovali le kot soveska (*N. die Nahberschafft zu Arch*), tako denimo v letih 1680 - 1686 pred deželnim upraviteljem v sodnem sporu z lastnikom graščine Raka zaradi neke samovoljno odstranjene ograje.¹⁰¹ Podobno Raka ni nikoli imenovana trg v procesu kostanjeviškega opata z raškim župnikom pred dvorno pravdo v Ljubljani med letoma 1696 in 1703, čeprav izvemo prav iz teh sodnih spisov največ o t.i. sodniku, o notranjih odnosih v kraju in obravnavanju Rake s strani samostana kot zemljiškega gospoda.¹⁰²

Pri vprašanju raškega sodnika predstavlja poglavitno težavo slaba dokumentiranost funkcije in predvsem njene vsebine. Kot rečeno, se trg Raka (*Marckht Arch*) in t.i. sodnik na Raki (*Richter zu Arch*) prvič pojavita v istem dokumentu leta 1616, zato upravičeno sklepamo na njuno povezavo. V kolikšni meri gre morebiti za soodvisnost pojmov oziroma primarnost enega pred drugim, lahko vsled lapidarnosti podatkov le ugibamo. Sodnik Resman namreč nastopa zgolj kot zasebnik in prosilec za prevedbo svoje hube v kupno pravo, ne pa v vlogi gosposčinskega ali celo avtonomnega organa.

Po tem najzgodnejšem sodniku srečamo t.i. rihtarje še v dveh kratkih obdobjih: med 1696 - 1703 v krstnih maticah in v že omenjenem procesu pred dvorno pravdo ter v letih 1745 - 1755 v krstnih matičnih knjigah. Tako kot leta 1616 tudi pozneje komajda kaj slutimo o vsebini sodniške službe, pa še to povečini "per negationem". Vemo predvsem, česa sodnik ni opravljal ali ni smel izvrševati, kakor tudi to, da se samo enkrat imenuje trški sodnik (*Markhrichter*)¹⁰³ sicer pa le sodnik (*Richter, judex actualis, judex Archensis*). Prav po tej nedoločnosti se raški sodnik razlikuje od t.i. trških sodnikov v Dolenjskih Toplicah in na Vrhniki,¹⁰⁴ dveh prav tako pozno nastalih trgov s

šibko pravno osnovo.

Posredno beremo o sodnikovi službi na Raki v spisih sodnega procesa na prelomu iz 17. v 18. stoletje. Kostanjeviški opat se je leta 1696 pritožil raškemu župniku, češ da se je njegov kaplan glede inventarizacije neke zapuščine na Raki obrnil na gorskega mojstra, kot da bi bil le-ta sodna instanca in ne kostanjeviško gospodstvo. Račani po opatovih besedah nimajo sodnika, niti niso tržani, ampak gosposčinski oštatarji, odvisni neposredno od gosposčine.¹⁰⁵ Stvar je potekala takole. Gorski mojster Jurij Brudar je ob smrti Regine Musant zapečatil njeno skrinjo in zadržal ključ "namesto zemljiške gosposke" (*an statt der Grundtobrigkeit*), nakar je domači kaplan od njega zahteval ključ, odprl skrinjo in pobral iz pokojnišine zapuščine tisto obleko in okrasje, ki ju je umirajoča Musantova v ustni oporoki volila župnijski cerkvi. Pokojna "gospa" Regina, ki se je šele pred kratkim iz Krškega primožila na Rako h krojaču Martinu Musantu,¹⁰⁶ je svojo zadnjo voljo narekovala kaplanu v prisotnosti treh Račanov, podložnih Kostanjevici, med katerimi je bil tudi omenjeni gosposčinski gorski mojster. Tega so "imeli na Raki za nekakšnega sodnika" (*deß landtstrascherischen Pergmaister Jurien Wrudar wellicher dahier vür ein Richter gehalten wirdt*)¹⁰⁷ in tako je na prvi pogled videti, kot da bi bil gorski mojster kostanjeviškega gospodstva na Raki¹⁰⁸ imenovan tudi "rihtar". V nekaterih primerih je v tej vlogi sicer resnično nadomeščal kostanjeviško gosposčino, seveda le do mere, ki mu jo je dopuščal opat. Kot "rihtar", kar je vsekako ljudsko poimenovanje, je opravljal določeno vlogo arbitra ali celo bolj ali manj neformalnega civilnopravnega sodnika. Tako pravi opat, da "prepušča gospodu Brudarju judicirati", ali je veljaven testament Regine Musantove, ki ga je napisal kaplan,¹⁰⁹ ne dopušča pa nobenega dvoma,

¹⁰¹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, proces s Francem Rudolfom Khaysellom 1680 - 1686.

¹⁰² ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, proces z župnikom z Rake 1697 - 1703.

¹⁰³ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1690 - 1704, 21. 8. 1700 - boter: Georgius Brudar Markhrichter.

¹⁰⁴ Po dosedanjem stanju raziskav se trg Vrhnika v virih ne imenuje vse do leta 1752 (ARS, RK, fasc. XXVIII, št. 88, 4. 12. 1752), čeprav jo poznata kot trg že Valvasor (J. W. Valvasor, Die Ehre II, str. 257; XI, str. 422 - 423) in Florijančič na zemljevidu leta 1744 (J. D. Florijančič). Trškega sodnika, ki je bil hkrati deželski sodnik: "Markht= und Landtrichtern zu Oberlaybach", vendarle srečamo že leta 1591 (ARS, Vic. A., šk. 94, I/54, lit. L XXXIX-19, 18. 7. 1591), kot trškega sodnika (Marktrichter) leta 1602 (ARS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4, 1546 - 1618, fol. 370) in nato kot "Markht-Richter alda" v terezijanskem katastru okoli leta 1750 (ARS, TK BT, P 21, No. 11, s.d.).

¹⁰⁵ "...dan die Archer haben khein Richter, sein auch kheine Burger, sondern herrschaftliche Hoffstetter, vnd dependim immediate von der Herrschafft." (ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, konceptno nedatirano poročilo je zabeleženo na isti poli kot prepis opatovega dopisa župniku z dne 10. 5. 1696).

¹⁰⁶ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, proces med opatom in župnikom zaradi inventure zapuščine domkarja Martina Musanta, s.d.

¹⁰⁷ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, 27. 8. 1702. - Gorninskega mojstra ali sodnika (*des Perkhmaister oder Richters*) z napačnim imenom Lovrenc Hočevnar navaja tudi župnik v pismu opatu, pri čemer je z Brudarjem pomešal drugo oporočno pričo Lovrenca Hrušovarja (ibidem, 18. 6. 1696).

¹⁰⁸ Opat Robert pravi: "durch meinen zu Arch haltenden Perkhmaister Jurien Wrudar" (ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, 10. 5. 1696), kaplan Marko Triller pa: "deß landtstrascherischen Pergmaister Jurien Wrudar" (ibidem, 27. 8. 1702).

¹⁰⁹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, proces med opatom in župnikom zaradi inventure zapuščine domkarja Martina Musanta, s.d.

da ima sam kot lastnik gospostva prvo instanco nad svojimi na Raki živječimi oštatarji (*vber meiner zu Arch bewohnten Hoffstätter... die erste Instanz habe*).¹¹⁰ Pomenljivo je, da je na zunaj, pred dvorno pravdo, Brudar naveden med pričami le kot kostanjeviški podložnik in gorski mojster,¹¹¹ ker je bila samo to njegova formalnopravna funkcija in nikakor ne naslov sodnika, ki je bil primeren zgolj za domačo rabo. Opat vendar jasno pravi, da Raka nima sodnika in da so tamkajšnji oštatarji neposredno podložni gospostvu.

Toda samo nekaj dni preden se je omenjeni spor začel, nastopa Brudar v krstni matici kot "sedanji (novi) gorski mojster in sodnik" (*moderni Pergkhmaister et Judicis*).¹¹² Postavljata se vprašanji, ali je bil Jurij Bruder morda raški sodnik zaradi funkcije gorskega mojstra ali neodvisno od le-te ter koliko moremo v "rihtarju" s konca 17. stoletja videti kontinuiteto službe "rihtarja na Raki" iz leta 1616. Na drugo vprašanje lahko zaradi 80-letne nedokumentiranosti odgovorimo le hipotetično, medtem ko je o gorskem pravu in gorskih mojstrih na voljo skoraj kontinuirana vrsta protokolov kostanjeviških gorskih pravnih 1590 - 1705.¹¹³ Gorske večje na Raki se v njih pojavijo spomladi 1667, nekaj tednov po tem, ko je samostan Kostanjevica kupil kostanjeviško gospostvo. Povsem jasno je, da se personalna sestava sogornikov-mejašev razlikuje od skupnosti oštatarjev na Raki, tako kot je gorski mojster izvršilni organ gore Raka, gorski sodnik¹¹⁴ pa nedomačin, poslan vsakokrat od kostanjeviškega opata kot gorskega gospoda. Prisedništvo (*assessores*) je praviloma sestavljalo 24 sogornikov, med katerimi so bili Račani slejkoprej v manjšini.

Vprašanja pristojnosti raškega "rihtarja" se morda dotika sodni primer iz leta 1697, ko je domači župnik pred gorsko pravdo tožil svojega nekdanjega hlapca, a ga je gorsko sodišče napolnilo na obtoženčevu sodno instanco, kar v hlapčevem primeru vsekakor ni bilo gorsko sodišče.¹¹⁵ Žal ni navedeno, kateri prvi instanci je pripadal nekdanji župnikov hlapec Jurij Koritnik, zato ne vemo, ali ga je župnik morebiti tožil pred gorsko večjo v

prepričanju, da je zanj pristojen gorski mojster Jurij Brudar kot "rihtar" in namestnik zemljiškega gospoda - kostanjeviškega samostana.

O volitvah gorskega mojstra v gorskih protokolih ni podatkov, izvemo pa zanje posredno iz zapisa, da je bil Jurij Bruder 11. avgusta 1700 od gorskega gospoda ponovno potrjen za gorskega mojstra (*ferer vor ein Perkhmaister confirmiert worden*).¹¹⁶ Hipotetični izvor "rihtarske" službe iz funkcije gorskega mojstra, mogoč ob konsenzu domačega župnika, je morebiti povezan tudi z gorskim pravom in ne le z deželskim sodiščem. Ali je zgolj naključje, da je malo pred prvo omembo trga in "rihtarja" deloval na Raki župnik Andrej Recelj, prevajalec gorskih bukev v slovenščino? Recljeva moč kot župnika in njegovo pravniško znanje sta mogla biti celo odločilna pri "pretvorbi" farne vasi Raka v trg okoli leta 1600, saj sta šla zelo na roko ambicijam imetnikov kostanjeviškega gospostva, da bi imeli na tleh svojega zemljiškega gospostva trg, ki bo konkuriral deželnokežjemu mestu Kostanjevica, temu stoletnemu trnu v peti vseh lastnikov gospostva.

Gorski mojster, ki so ga "imeli na Raki za sodnika", bi mogel glede na zgornje ugotovitve nositi sodniško ime tako zaradi gorske funkcije kot tudi povsem neodvisno od nje. Toda, imena in redko navedene funkcije krstnih botrov pričajo, da je šlo že okoli leta 1700 za dve različni službi, ki ju je Jurij Brudar določen čas po naključju združeval v isti osebi. Potem ko je 24. januarja 1696 naveden kot gorski mojster in sodnik, je bil 22. januarja 1699 raški sodnik Lovrenc Hrušovar (*pro tempore Judicis archensis*), Brudar pa zatem izpričan kot trški sodnik 21. avgusta 1700 (*Markhrichter*), kot sodnik (*judex*) 2. junija 1701 in nato do leta 1705 še nekajkrat zgolj kot gorski mojster ali določneje - gorski mojster na Raki (*in Arch*).¹¹⁷

Ker so raške matične knjige v naslednjih desetletjih glede poklicev precej manj zgovorne, srečujemo sodnika spet šele od leta 1745. Kot rečeno, je približno v istem času (1709 - 1747) ugasnil v maticah tudi trški naslov. Dvema sodnikoma, ki se zdaj sicer izrecno ne imenujeta trška, je moč slediti slabih deset let od 1745 do 1755. Tako je 4. oktobra 1745 na Raki izpričan krstni boter "gospod" Janez Venceslav Hansch kot "sedanji (novi) sodnik" (*Judice moderno*). Hanschev edini znani naslednik "gospod" Jožef Zajc se pojavlja v letih 1749 do 1755 kot "sedanji sodnik" (*actuali judice, pro tempore judice*)¹¹⁸ in "raški sodnik" (*judicis Archensis*).¹¹⁹

¹¹⁰ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, 10. 5. 1696.

¹¹¹ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, fasc. 22, 12. 8. 1702.

¹¹² NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1690 - 1704, 24. 1. 1696.

¹¹³ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 79 (protokol 1590 - 1609), knj. 80 (protokol 1631 - 1655), knj. 81 (protokol 1651 - 1672) in knj. 81 (protokol 1672 - 1705). - Prim.

Metod Dolenc, Pravosodstvo kostanjeviške opatiije v letih 1631 - 1655. V: ČZN 11 (1914), str. 33 - 67.

¹¹⁴ Praviloma je naveden samo kot "judex", 11. marca 1681

pa izjemoma nemško "Perckthaidungs Richter". V vlogi gorskega sodnika sta denimo nastopala raški župnik

Jurij Sartorius (26. 3. 1675, 13. 8. 1675) in kostanjeviški mestni pisar Jurij Finster (11. 3. 1682, 10. 8. 1682, 21. 4. 1683).

¹¹⁵ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 81 (protokol 1672 - 1705), 12. 8. 1697.

¹¹⁶ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 81 (protokol 1672 - 1705), 11. 8. 1700.

¹¹⁷ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1690 - 1704, 8. 4. 1701, 18. 10. 1702, 1. 2. 1703; RMK 1705 - 1716, 30. 12. 1705.

¹¹⁸ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1747 - 1783, 10. 11. 1749, 11. 4. 1750, 22. 4. 1751, 30. 9. 1751, 7. 11. 1751.

¹¹⁹ Istotam, 27. 5. 1755.

Enkrat samkrat, 10. 11. 1749, se hkrati navajata trg Raka (*ex oppido Arch*) in sodnik (*Dno Josepho Shaizh actuali Judice*).

Mimo sodnika lahko v letih 1742 do 1751 po krstni matici kontinuirano sledimo gorskemu mojstru "gospodu" Martinu Stokarju in njegovi ženi Mariji. Zakonca sta izmenjaje imenovana "gorski mojster/mojstrica" (*Bergmeister-in*)¹²⁰ in "gorski sodnik/sodnica" (*Bergrichter-in, judex montanus*).¹²¹ Izraz gorski sodnik je imel sicer drugačno vsebino in večji pomen kot gorski mojster, toda neprekinjena in pogosta uporaba obeh govori, da je šlo za isto funkcijo. Trški sodnik in gorski mojster sta leta 1751 edinokrat navedena skupaj, in sicer kot poročni priči (*Dno Josepko Saiz pro tempore Judice et Martino Stokar pro tempore Judice Montano*).¹²²

Jožef Zajc tudi po letu 1755 nastopa v krstni matici, toda s tem letom je konec naslavljanja s sodnikom, ki sicer tudi dotlej ni bilo dosledno. Samo ugibamo lahko, zakaj in kako sta v nekaj letih ugasnila sodniška služba in trško ime, zadnjič omenjeno leta 1767. Bržčas je bila odprava pravno nevzdržne sodniške službe posledica strožjih kriterijev volitev in potrjevanja sodnikov po trgih in mestih, pri čemer ne vemo niti tega, ali so na Raki sodnike sploh volili. O kakšnem trškem svetu in svétnikih lahko z veliko mere skepse samo ugibamo, saj komajda srečamo celo naslov tržana.

K osvetlitvi izvora in vsebine sodniške službe še največ pripomore poznavanje njene personalne zasedbe. Naslavljanje z gospodom je praviloma veljalo za osebno svobodne ljudi, kar so bili potemtakem vsi trški sodniki in gorski mojstri, ki jih poznamo v štiridesetih in petdesetih letih 18. stoletja. Trije so svojo "gosposkost" utemeljevali z materialno podlago - posestjo, sodnik Zajc pa predvsem s padarskim poklicem. Podobnost z gorskim mojstrom se kaže v dejstvu, da je bil trški sodnik lahko osebno podložen komurkoli in ne nujno deželskosodnemu gospodu - kostanjeviškemu gospostvu. Prvi "rihtar na Raki", Ivan Resman iz leta 1616, denimo ni izpričan v urbarjih gospostva Kostanjevica 1588 in 1625. Njega ali soimenjaka, verjetno potomca, srečamo kot "gospoda" (*Herr*) in posestnika kar dveh hub v bajnofskem registru 1643 - 1649,¹²³ kot "gospoda Ivana Resmana st." v krstni matici leta 1658¹²⁴ in

nato še leta 1662 kot oštatarja župnije Raka.¹²⁵ Nasprotno je večkrat omenjeni gorski mojster in rihtar Jurij Brudar posedoval na Raki pod gospostvom Kostanjevica dva oštata, travnik in mlin, ki jih je podedoval po očetu Matiji.¹²⁶ Kostanjeviški podložnik in gospodar enega oštata je bil tudi sodnik Lovrenc Hrušovar,¹²⁷ vsekakor prišlek, ki se je naselil na Raki po letu 1670 in tu opravljal službo dacarja.¹²⁸

Podobno kot sodniki so različnim zemljiškim gospodom pripadali gorski mojstri. Janez Brudar, gorski mojster leta 1737, je bil po terezijanskem katastru kostanjeviški podložnik in oštatar,¹²⁹ kar ne velja za druga dva gorska mojstra - Jurija Zajca (1742), po poklicu padarja, in Martina Stokarja (1743 - 1751).¹³⁰ Naslavljanje z gospodom, ki ga srečamo pri vseh razen pri Brudarju, more pomeniti v tem času osebno svobodo, kar je za raške sodnike in gorske mojstre precej pomenljivo.

Tako kot je gorski mojster načeloval pisani družini sogornikov, podložnih različnim zemljiškim gospodom, je moral imeti tudi trški sodnik pristojnosti nad širšo sosesko in ne le nad takajšnjimi kostanjeviškimi podložniki. Ker je bil drugi, manjši del raških oštatarjev podložen domači župniji, je bil potreben za priznanje vsakokratnega "rihtarja" še župnikov in opatov pristane. Tega očitno ni bilo težko dobiti, saj so nenazadnje smeli opravljati službo gorskega mojstra in rihtarja tudi cerkveni podložniki. Odprto vprašanje ostaja, ali je imel trški sodnik kakršne koli pristojnosti nad kmeti, t.j. posestniki celih in razdeljenih hub, podložnih stiškemu dvorcu Bajnof in studeniškim dominikankam.

Ker ne poznamo drugih "rihtarjevih" pristojnosti kot tiste malenkostne iz sodnega spora 1696 - 1703 (pečatenje zapuščine, presoja o veljavnosti oporoke), ni mogoče ugotoviti, v katerih zadevah je bil gorski mojster "rihtar" vsej raški soseski. Njegove tovrstne domnevne naloge so mogle v

¹²⁵ ARS, Sam. A. I Stična, knj. 17, glavni urbar župnij in njih imenj, inkorporiranih samostanu Stična 1662, s.p.

¹²⁶ ARS, Sam. A. II Kostanjevica, knj. 26, urbar gospostva Kostanjevica 1698 - 1730, fol. 163. - Matijevo ime je v urbarju prečrtano in zamenjano z Jurijevim (aniezo Jury).

¹²⁷ ARS, Sam. A. Kostanjevica, knj. 26, urbar gospostva Kostanjevica 1698 - 1730, fol. 161.

¹²⁸ Hrušovarja ne srečamo v krstni matici 1651 - 1670, ampak šele od 28. 10. 1692 naprej v matični knjigi 1690 - 1704, kjer se dvakrat imenuje dacar (*daciary*) - 3. 6. 1694 in 19. 8. 1699.

¹²⁹ ARS, TK RDA, N 4, No. 8, s.d. 1756; ad No. 28, s.d.

¹³⁰ Jurij Zajc je bil kot padar najverjetneje osebno svoboden, saj je v krstnih maticah mestoma naveden kot "gospod" (NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1716 - 1732, 25. 3. 1726, 29. 4. 1729). Prav tako je veljal za "gospoda" Martin Stokar (npr. RMK 1733 - 1746, 21. 12. 1744, 4. 4. 1746). V terezijanskem katastru ni zaslediti nobenega od njiju kot gospodarja ne pri župniji ne pri kostanjeviškem gospostvu.

¹²⁰ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1733 - 1746, 1. 11. 1743, 21. 12. 1744, 4. 4. 1746; RMK 1747 - 1783, 19. 1. 1748.

¹²¹ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1733 - 1746, 25. 2. 1742, 27. 11. 1743, 1. 12. 1743; RMK 1747 - 1783, 21. 3. 1751 (*judice montano*).

¹²² NŠALJ, ŽA Raka, PMK 1751 - 1780, 10. 2. 1751.

¹²³ ARS, Sam. A. I Stična, fasc. 5, register davkov in kontribucije podložnikov samostana Stična 1643 - 1649, s.p.

¹²⁴ NŠALJ, ŽA Raka, RMK 1651 - 1670, 28. 2. 1658.

pravnem pogledu izvirati iz deželskosodnih pristojnosti, ki jih je nad celotnim ozemljem deželskega sodišča izvajalo kostanjeviško gospostvo, od leta 1667 last tamkajšnjega cistercijanskega samostana. V deželskosodnih zadevah, t.j. v primeru hujših kaznivih dejanj, je bil raški "rihtar" slejkoprej navaden birič. Tudi v civilnopravnih zadevah, ki jih je gospostvo izvrševalo kot zemljiški gospod večjega dela raških oštatarjev, rihtarjevo prisotnost pogrešamo. Protokol podložniških listin samostana in gospostva Kostanjevica iz let 1739 - 1762, kot rečeno, govori o trgu Raka, ne srečamo pa "rihtarja". Slednjemu kajpak ne gre pripisovati kakšnega samostojnega pisarniškega poslovanja, kot smo ugotavljali že ob sodnem sporu 1696 - 1703.

Šibka avtonomija se kaže nenazadnje v tem, da raški trg nikjer ne nastopa kot pravna oseba. Zaman ga iščemo v arhivu kranjskega vicedomskega urada, deželnih stanov in deželnega glavarstva, prav tako ga ni zaslediti pri osrednjih uradih v Gradcu. Ob sporu z raško graščino leta 1680 srečamo denimo zgolj sosesko Raka, katere pravice je branil kostanjeviški samostan kot imetnik deželskega sodišča.

Gotovo ni naključje, da sta se naslov trga in krajevni "rihtar" pojavila hkrati v istem viru in po približno 150 letih skoraj sočasno tudi izginila. Trg Raka, deloma realnost in deloma ambicija njegovih zaščitnikov, je očitno "ugasnil" celo prej kot nekateri drugi mlajši in ne dokončno izoblikovani trgi na Kranjskem, ki jih je dokončno zbrisal šele poznejši čas. Na Dolenjskem sta denimo to obdobje uspešno prebrodila miniaturna trga Turjak in Kostel,¹³¹ ki sta leta 1817 premogla 29 oziroma borih 15 hiš, a sta še vedno veljala za trga.¹³² Raka je bila v omenjenem popisu hiš in prebivalcev precej velika farna vas z 58 hišami in 238 prebivalci,¹³³ med katerimi pa je po dobrega pol stoletja bržkone živel na nekdanji trg le še medel spomin.

TRG DOLENJSKE TOPLICE

Trg Dolenjske Toplice (v nadaljevanju Toplice) predstavlja fenomen posebne vrste, saj se med vsemi kranjskimi trgi omenja v virih zadnji, pri tem pa ne gre zgolj za enkratno, subjektivno poimenovanje kot pri nekaterih drugih pozno izpričanih trgih, zlasti pri Valvasorjevem Premu in

Gorenjem Logatcu. Drugače kot marsikateri starejši trg brez lastne uprave so imele Toplice tako srenjo tržanov kot tudi izrecno imenovanega trškega sodnika. Dokumentirana "življenjska doba" tega trga ni trajala niti šestdeset let - od leta 1697 do 1756. V tem kratkem obdobju, ki ga moremo morda podaljšati za kakšnih deset let, se kljub skoposti virov srečamo z vsemi temeljnimi atributi razvite trške naselbine razen s trškimi svoboščinami, svetom in volitvami avtonomnih organov. Izpričani so: trg, trški sodnik, tržani kot posamezniki in skupnost, sodna hiša in sodni urad, ki skupaj s svojo vsebino pričajo o pozno nastalem trgu in šibki avtonomiji. Pa vendar vse kaže, da je topliški trg kljub svoji zapoznelosti premogel celo več značilnosti pravega trga kot Raka in prenekateri kraj, ki se je ponašal z naslovom trga.

Temelji za izoblikovanje trškega naselja so bili tu enaki kot pri Raki: staro cerkveno središče z gručasto vasjo. Kraj se prvič omenja leta 1228, kaplan in cerkev Naše ljube Gospe pa 1328 oziroma 1334, nakar srečamo cerkev leta 1467 kot župnijsko.¹³⁴ Termalne vrelece so bržčas že od konca 14. stoletja posedovali Auerspergi, ki so jih dobili z doto od domače plemiške rodbine Reutenberg, znane od 13. stoletja.¹³⁵

Nastanek Auerspergovih toplic in trga

Toplice so zaživele kot trg šele konec 17. stoletja, vzporedno ali kmalu zatem, ko so grofje Auerspergi, gospodje Žužemberka in drugih dolenjskih gospostev, okoli leta 1670 zgradili v kraju prave toplice. Valvasor pravi v njihovem opisu, da je Janez Vajkard Auersperg pri drugem izviru postavil lepo stavbo z bakreno streho. Nadalje pravi o toplicah in kraju: "Te toplice so daleč nad drugimi, vendar ne po moči, čeprav so zelo vroče. Tu je tudi velika vas, v kateri stoji župnijska cerkev."¹³⁶ V osemdesetih letih 17. stoletja tako poleg novozgrajenih toplic ne srečamo trga, ampak le z enim stavkom omenjeno farno vas.

Ureditev kopališča ni prinesla le povečanega zanimanja za ta nekoliko odmaknjeni kraj stran od deželne ceste, ampak je sprožila spremembe tudi v načinu življenja topliških prebivalcev. Zgovoren primer spremenjenih razmer je naselitev ranocelnikov ali padarjev in z njimi povezano zamrtje ranarstva v Novem mestu. Ko so leta 1680 ljubljanski ranocelniki pripravljali ustanovitev lastnega ceha, ki bi vključeval njihove stanovske tovariše v vseh mestih Kranjske, so bili štirje novomeški padarji pripravljene pristopiti le v primeru, da bi

¹³¹ Novomeška kresija je štela leta 1795 sedem municipalnih trgov: Turjak, Litija, Radeče, Mokronog, Žužemberk, Ribnico in Kostel (Schematismus für das Herzogthum Krain 1795, Laibach s.a., str. 187).

¹³² Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernements = Gebiethes (...) im Jahre 1817, fol. M2 in O (odslej Haupt-Ausweis).

¹³³ Istotam, fol. 12.

¹³⁴ M. Kos, GHTS, str. 637 - 638.

¹³⁵ Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971, str. 486.

¹³⁶ J. W. Valvasor, Die Ehre II, str. 227 - 228.

imeli v Novem mestu polovični ali vsaj četrtinski ceh (*Viertel Ladt*), ki bi samostojno sprejemal in odpuščal vajence ter pobiral cehovsko pristojbino.¹³⁷ Postopek ustanovitve ceha je nato zastal skoraj za desetletje, ob vnovičnem vabljenju novomeških in drugih mestnih padarjev pa je prišlo leta 1692 iz Novega mesta povsem drugačno poročilo. Medtem ko so bili štirje padarji poprej še močni in so leta 1682 zahtevali delni ceh, zdaj v mestu ni bilo dela niti za enega, o čemer naj bi nazorno pričalo propadajoče kopališče (*Padstuben*), ki ga vsi mojstri skupaj niso mogli več vzdrževati. Tudi preživeti se ne bi mogli zgolj s svojim poklicem, če ne bi obdelovali zemlje. Število ranocelnikov se je močno skrčilo, saj sta nedavno dva umrla, druga dva starejša mojstra sta bila brez vsakega dela, tako da naj bi opravljal delo en sam meščanski ranocelnik, pa še temu so močno škodile komaj miljo oddaljene Toplice. Lete so oživele pred nekaj leti in naj bi imele več padarjev in dela kot Novo mesto. Glede na opisano slabo stanje ranarske obrti je zdaj namesto padarjev poročal deželnemu vicedomu novomeški mestni svet, ki je zapisal, naj prosijo ljubljanski mojstri za cehovske privilegije le zase in naj ne računajo na Novomeščane.¹³⁸ Četudi Auerspergove toplice niso bile edini razlog propada novomeškega padarstva, je njihov razcvet k temu nedvomno prispeval svoje. Iz poročil izvemo dovolj natančno za čas porasta ranocelnikov v Toplicah - med 1682 in 1692, a žal brez njihovega števila.

Slabih pet let pozneje naletimo na novoletni dan 1697 v topliški krstni matici prvič na krajevnega sodnika Janeza Kulovca (*judice loci*). Ker je isti sodnik zabeležen kot boter le še dvakrat, to in naslednje leto 1698, nato pa najdemo v matici naslednjega sodnika šele čez 30 let, upravičeno sklepamo, da je sodniška služba mogla obstajati v kraju že nekaj let pred letom 1697. Krstna matica je namreč od svojega začetka leta 1680 dobra tri desetletja nadvse skopa pri navajanju poklicev.¹³⁹

Vsled pomanjkanja virov za prva desetletja obstoja trškega naslova izvemo za trg Toplice (*Markht Töpliz*) neposredno šele v nedatiranem zapisu protokola poročnih in drugih podložniških pogodb gospostva Žužemberk leta 1705 ali 1706.¹⁴⁰ To je hkrati zadnja znana omemba trga, dasi srečujemo v teh in naslednjih nekaj letih tržane, sodno hišo, sodni urad in trške sodnike, izpričane vse do leta 1756.¹⁴¹

Kot bomo videli v nadaljevanju, je imel topliški trg v marsičem svojstven položaj, ki se odraža v virih predvsem v tem, da trga v njih takorekoč ni, obstaja pa širok spekter nedvoumnih trških atributov. Tako kot same toplice je bil tudi trg Toplice plod ambicij grofov Auerspergov. Ti so znali na dokaj svojstven način narediti tržane iz župniji pripadajočih oštatarjev in malih kmetov ter jim postaviti na čelo nekakšnega sodnika iz vrst domačinov, četudi grofje v vasi Toplice niso premoogli lastnih podložnikov, ampak so bili zgolj posestniki vrelcev. Svojo oblast nad krajem so Auerspergi uveljavljali na več načinov. Najprej so imeli patronsko pravico nad župnijo, ki jim je zagotavljala prezentiranje župnikov in njihovo poslušnost svojim željam in potrebam. Nadalje so bili grofje tu odvetniški gospodje, kot tretje pa lastniki vrelcev, kar jim je omogočalo, da so v okolico toplic pritegnili tudi razne padarje od drugod, jih po potrebi odvezali rojenjaštva in tako ustvarili sloj osebno svobodnih ljudi kot osnovo za srenjo nastajajočega tržanstva.

V nadaljevanju bomo videli, kako malo pravic so imeli topliški tržani in njihovi sodniki, kajti Auerspergi ob vsej navidezni velikodušnosti v resnici niso dopustili niti toliko delne avtonomije, kakršno je premoogli njihov trg Žužemberk.¹⁴² Vse kaže, da so bili topliški župniki trgu sploh malo naklonjeni, saj ga v krstnih maticah, terezijanskem katastru in drugih zapisih niti enkrat niso poimenovali s trškim imenom, ampak vedno le kot Toplice. V krstni matici, ki se začinja leta 1680, se sprva imenujejo latinsko (*ex Thermis*), leta 1698 izjemoma slovensko (*is Tepliz*), nato pa izmenjuje z latinskim in slovenskim imenom (*ex Thermis, ex Topliz, in Topliz*).¹⁴³ Prav tako pogrešamo v matici trškega sodnika, ki se imenuje zgolj sodnik ali krajevni sodnik (*judex, judex loci*). Taka ravnodušnost je razumljiva, če pomislimo, da so Auerspergi kitili z naslovom tržanov župnijske in ne svoje lastne podložnike ter dajali župnikovim podanikom navidezne pravice, po katerih bi se razlikovali od navadnih podložnikov. V praksi je moglo to početje sprožiti med Topličani prevzetnost, kakršne župniki pri svojih podložnikih in podanikih niso mogli biti veseli. Toplice tako očitno niso bile deležne takega konsenza o trškem naslovu, kot je bil dosežen pri Raki, ki so jo priznavali za trg poleg kostanjeviškega gospostva tudi drugi zemljiški in cerkveni gospodje.

¹³⁷ ARS, Vic. A., šk. 286, I/146, lit. Z I-7, 15. 12. 1682.

¹³⁸ Istotam, 4. 10. 1692.

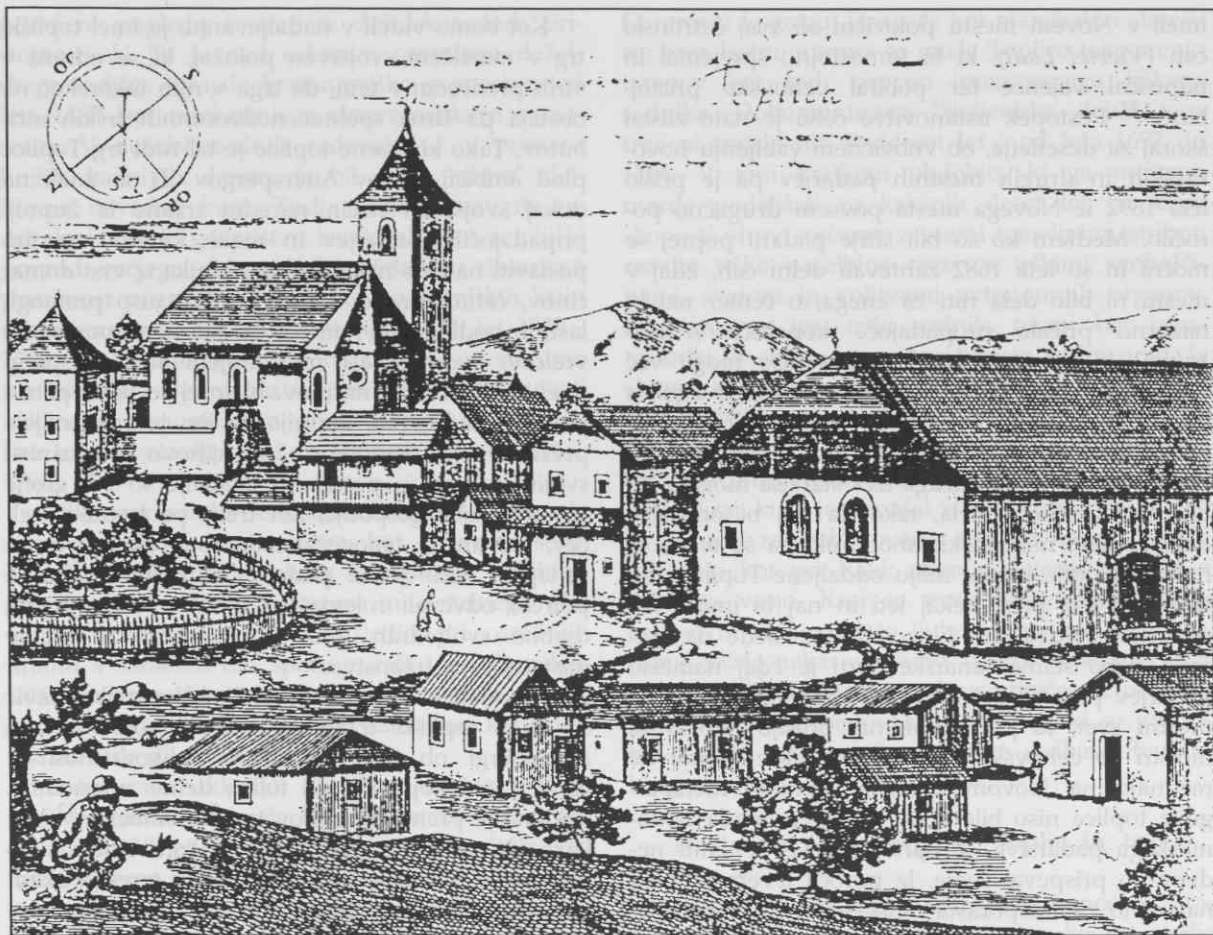
¹³⁹ NŠALJ, ŽA Toplice, RMK 1680 - 1778, 1. 1. 1697 (*judice loci*), 13. 1. 1697 (*judice loci*), 28. 2. 1698 (*pro tempore judex*), 31. 8. 1728 (*judex loci*).

¹⁴⁰ HHSIA, AAu, A-IX-20, Seis.(enberg) 1705 (1710 - 1712) *Verbriefunger der Unterh.(anen), s.p.*, pred 15. 3. 1706.

¹⁴¹ HHSIA, AAu, A-IX-16, Conv. 1, s.d. (prejeto 20. 1. 1756).

¹⁴² V Žužemberku so tržani sami volili trškega sodnika, ki je skupaj s prisodniki in ob navzočnosti predstavnika zemljiškega gospoda sodil v manjših kazenskih zadevah (ARS, Trg Žužemberk, fasc. 1, trški protokol 1656 - 1687, 1688 - 1890).

¹⁴³ Slovensko ime srečamo v topliški krstni matici 18. 2. 1698.

Toplice po Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske (1689).

Posestna struktura Toplic

Po svoji posestni strukturi so bile Toplice tako kot Raka in še marsikatera farna vas zelo primerne za "pretvorbo" v trg. Že od nekdanj so v kraju obstajali oštati, ki so sčasoma številčno presegli maloštevilne, četudi razdeljene hube. Drugače kot na Raki je v zgodnjem novem veku in bržčas že prej pripadala glavnina vaških domov župniji, medtem ko je bil samo majhen del v rokah svetnega zemljiškega gospoda, bližnje graščine Soteska.¹⁴⁴

Celovit pregled nad župnijskimi podložniki imamo šele za leto 1600, ko se je župnija vrnila iz protestantskih rok v katoliške in je vicedomska komisija popisala njen inventar ter posest.¹⁴⁵ Župnijska posest ni bila posebno obsežna, podložniki raztreseni po bližnji okolici, najštevilnejši pa prav

v kraju. Medtem ko govori naslov urbarskega dela inventarja o župnijskih podložnikih (*die darzue gehörig Vnterthannen*), so na zadnjem mestu navedeni topliški oštatarji (*die Hoffstetter zu Topliz*). Skupno je šlo za 16 gospodarjev, katerih posest ni posebej opisana niti poimenovana, razen pri prvem, ki je imel tudi mlin in še nekaj zemljišč. Po višini dajatev in obveznosti je jasno, da niso bili vsi zgolj gospodarji oštatorov, ampak jih je pet plačevalo toliko činža in opravljalo skoraj toliko dni tlake kot hube v okoliških vaseh.¹⁴⁶ Omenjenih pet je od zemlje plačevalo med 40 in 80 krajcarji činža, ostalih 11 pa le med 8 in 16 krajcarji. Med drobnimi posestniki se je znašlo tudi ime nekega "gospoda pl. Obračana", ki sam vsekakor ni živel na svojem oštatu in še manj opravljal naloženo petdnevno tlako.

¹⁴⁴ Alphabetische Ortschafts-Tabelle von Krain und den Villacher Kreis, Laibach 1818 - 1819, Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des Neustadtler Kreises, Laibach 1819, fol. R2.

¹⁴⁵ ARS, Vic. A., šk. 68, I/39, lit. T XIII-2, inventar in urbar župnije Toplice, 18. 6. 1600, s.p.

¹⁴⁶ Za merilo moremo vzeti posest v Gradišču, ki je edina označena kot huba, njene letne obveznosti pa so bile: 40 krajcarjev činža, naturalne dajatve ter šest dni tlake. Nekaj podložnikov je plačevalo tudi več kot goldinar činža, pri čemer so oni z nad pol goldinarja praviloma opravljali šest dni tlake, drugi po dva dni in nekateri ničesar.

Leta 1600 so se Topličani razlikovali od drugih podložnikov predvsem po dveh značilnostih. Pri njih pogrešamo visoke naturalne dajatve v žitu in drugem pridelku, ki jih le pri štirih deloma domačih oddaja enega ali dveh kopunov. Nadalje so vsi razen dveh opravljali kar pet dni tlake, samo dva dni pa najmanj obdavčeni in prav nobene tlake najimovitejši med njimi, hkrati posestnik mlina. Topličani, dejansko razdeljeni na kmete in oštatarje, so bili glede na očitne razlike v velikosti posesti zelo enotno obremenjeni s tlako, kar je razumljivo glede na bližino župnika - zemljiškega gospoda. Temu je šla iz Toplic tudi celotna desetina, poleg tega pa so mu bili Topličani dolžni pomagati ribariti dva dni v letu okoli sv. Gregorja.

Posestnega razvoja nato žal ne poznamo vse naslednje poldrugo stoletje do terezijanskega katastra okoli leta 1750.¹⁴⁷ Redke listine iz 17. stoletja govorijo o kupnopravni posesti v Toplicah (*in der Tepliz*), sicer podložni župniji, a je njeno prehajanje iz rok v roke dovoljevalo in potrjevalo gospostvo Žužemberk oziroma njegov lastnik grof Auersperg kot odvetniški gospod.¹⁴⁸

Kot smo že omenili, so bile Toplice razdeljene med dva zemljiška gospoda - domačo župnijo in graščino Soteska. V terezijanskem katastru ne eden ne drugi gospod ni kraja imenoval trg, ampak samo vas ali Toplice, čeprav se je vas po poldrugem stoletju pokazala glede na stanje leta 1600 v povsem novi preobleki. Ohranila je sicer pretežno drobno posest, a se je število posestnikov več kot podvojilo. Leta 1757 je od skupno 47 župnijskih podložnikov premoglo hubno odmero v višini četrtske do cele hube le 19 posestnikov ali dve petini. Nekdanja cela huba se je izpričano razdelila na dve polovični, po obsegu zemlje sta dva posestnika še dosegala celo hubo (1 gld), štirje pol hube (30 kr), eden nekaj več (37 kr, 2 den) in eden nekaj manj kot pol (25 kr). Četrta hube ali več (15 - 20 kr), kar je drugod običajno pomenilo oštat, je imelo devet Topličanov. 28 posestnikov je imelo zemlje za največ šestino hube: šest gospodarjev je premoglo samo njive, šest neimenovano drobno posest, pri 12 je navedena hišica (eden ima še kajžo) in pri štirih hiša (eden ima dve hiši). Oštat srečamo samo kot dodatno zemljišče pri gospodarju cele hube. Če torej odštejemo posestnike njiv in drugih nedoločljivih zemljišč, je pod župnišče spadalo 19 posesti, velikih najmanj za en oštat, ter 18 hišic, hiš in kajža, skupaj vsaj 37 zasebnih stanovanjskih stavb, pri čemer je skupni obseg

podložniških zemljišč znašal malo manj kot 12 hub in pol.

Glede na druge župnijske podložnike v enajstih okoliških vaseh so predstavljala zemljišča v Toplicah pomembno razliko - vsa so bila namreč kupnopravna. Deseti pfenig od prodanih zemljišč so morali gospodarji plačati gospostvu Žužemberk, celotno desetino pa domačemu župniku. Topličani in prebivalci sosednje vasice Gorenje Gradišče so imeli ob tem posebno ugodnost, da so se bili namesto raznih drugih obveznosti dolžni (!) le odkupiti iz rojenjstva (*Abkauf der Erbholdschafft*).¹⁴⁹ Razen posestnikov njiv, duhovnika, beneficiata in cerkvenega ključarja so bili vendarle vsi obvezani opravljati tlako kot navadni podložniki. Ta sicer ni bila velika, saj je znašala najmanj pol dneva ročne tlake, največ pa tri dni ročne tlake in en dan dela s parom volov.¹⁵⁰

V kraju je imela osem podložnikov na dveh hubah in pol še graščina Soteska. Tudi ta posest je bila že razdeljena, in sicer na tri polovične hube, tri četrtske in dve osminki. Kot pri vseh drugih soteških podložnikih so bile hube onih v Toplicah samo zakupne in podvržene obveznemu plačilu primščine. Čeprav se zdijo ti podložniki zato glede na župnijske podložnike nekoliko prikrajšani, je treba povedati, da niso imeli nikakršne odmerjene tlake. Ker jo je bil prav tako prost dobršen del soteških podložnikov drugod, pri Topličanih v tem ne moremo videti kakšne posebne ugodnosti. Ne nazadnje so po potrebi vendarle morali pomagati pri gradnji gradu in pri lovu ter za zemljiškega gospoda tvoriti žito v Ljubljano.¹⁵¹

Vseh domov v Toplicah je bilo tako sredi 18. stoletja kakšnih 45, od tega približno 37 podložnih župniji in osem graščini Soteska. Glede na znani podatek o 16 gospodarjih po župnijskem urbarju iz leta 1600 in sklepanje, da je tedaj tudi pod soteško graščino na dveh hubah in pol bivalo le 3 - 5 podložnikov, skupaj okoli 20, so se Toplice v poldrugem stoletju povečale za dobrih dvakrat. Porast števila domov ni šel samo na račun drobitve hub, ampak je bil v večji meri posledica naseljevanja hišarjev, po čemer so se Toplice jasno razlikovale od okoliških vasi, kjer takorekoč niso poznali kajzarstva. Netipična rast kraja je bila vsekakor posledica nastanka Auerspergovih toplic in ugodnosti, ki so s tem nastopile za priseljence, vključno s pospeševanjem izoblikovanja trga. Opazne spremembe, ki jih beleži terezijanski kataster, so bile torej plod zadnjih 70 - 80 let po letu 1670.

¹⁴⁷ V Auerspergovem arhivu na Dunaju (HHStA, Aau, A-15-Fach 5) je sicer shranjen župnijski urbar iz let 1646 - 1658, ki ga avtor prispevka ni uporabljal.

¹⁴⁸ ARS, Zbirka listin, 1635 XII. 12., Žužemberk; 1659 VIII. 13., Ljubljana; 1659 VIII. 13., s.l.

¹⁴⁹ ARS, TK RDA, N 34, No. 3, 17. 1. 1757.

¹⁵⁰ ARS, TK BT, N 34, No. 14, s.d. (okoli 1750).

¹⁵¹ ARS, TK RDA, N 118, No. 9, s.d.

Toplice po franciscejski katastrski mapi leta 1825.

Trška družba in uprava

Vzporedno s številčnim porastom domov in prebivalcev sta se v tem obdobju znatno spremenili tudi poklicna in socialna struktura Topličanov. Za čas okoli leta 1750 poznamo poklicno strukturo vseh 42 župnijskih podložnikov skupno z beneficiatom, ki so v kraju posedovali njive in druge posebne površine. Skoraj polovica (19) je označenih zgolj kot kmet, pri čemer je šlo za široko paletu od posestnikov ohišnice do cele hube. Dva posestnika sta navedena kot kmeta in krojača, osem ženskih posestnic brez vsakršne poklicne oznake, sicer pa je bilo med obrtniki največ mesarjev - 6, nato čevljarjev - 4 ter po en tesar in padar.¹⁵² Čeprav ne poznamo morebitnih poklicev osmih soteških podložnikov, je podoba topliške obrti precej zaokrožena in razpoznavna. Šlo je za izrazito podeželsko obrt, značilno za farne vasi, pri čemer opazimo glede na pol stoletja starejše podatke znaten upad števila padarjev. Kolikor moremo znana imena t.i. kmetov in obrtnikov identificirati s posestniki v nekaj let mlajšem štiftregistru iz leta 1757, se pokaže, da je dobra polovica obrtnikov posedovala najmanj za četrtinsko hubo zemlje, manj jih je bilo med navadnimi hišarji, z obrtjo pa sta se ukvarjala tudi največja zemljiška posestnika - prvi kot čevljar in drugi kot mesar, sicer gospodarja obeh celih hub. Večina malih lastnikov - hišarjev med obrtniki ni bila zastopana in je potemtakem živela od ohišnice ter raznovrstnega priložnostnega zaslužkarstva, povezanega tudi s toplicami.

Štirje čevljarji terezijanskega katastra so mogli biti tako kot njihovi predniki včlanjeni v čevljarjski in usnjarski ceh v trgu Žužemberk. Ta sicer ni premožgel vladarskih privilegijev, ampak je deloval kot bratovščina, izdatno podprt s strani grofov Auerspergov, kar se je od srede 17. stoletja večkrat odrazilo v sporih žužemberških mojstrov z mestnimi mojstri Višnje Gore.¹⁵³ Ker Toplice niso spadale pod deželsko sodišče Žužemberk, ampak pod Ruperčvrh, jim Auerspergi niso mogli pomagati na tak način kot žužemberškim, niso pa jih prezrli pozneje, ko so svoje podanike - usnjarje in čevljarje mesta Kočevje in trga Žužemberk - podprli v prizadevanjih za podelitev cesarskega cehovskega privilegija. V uvodu cehovskega reda, ki ga je usnjarjem in čevljarjem vseh treh krajev leta 1760 podelila Marija Terezija, je zapisano, da so se jim cehovske svoboščine izgubile v požarih,¹⁵⁴ kar

sicer ne drži, ker jih prej preprosto niso imeli.¹⁵⁵ Cehovski red kot tak ureja notranje zadeve članov in določa za sedež ceha Žužemberk, posebej pomenljivo pa je dejstvo, da Toplice drugače kot Žužemberka ne imenuje trg, ampak zgolj z imenom kraja (*Töpliz*). Pred državnimi oblastmi Toplice ni bilo mogoče predstavljati kot trg, a je zanimivo in pomembno, da so bile kot navaden kraj postavljene ob bok mestu in trgu, tukajšnji mojstri pa so mogli uživati enake pravice kot njihovi poklicni kolegi v mestih in trgih.

Podobno kot za Rako je bila tudi za Toplice značilna zelo skromna sejemjska dejavnost. Letnih sejmov v topliški župniji ne omenjajo ne Valvasor¹⁵⁶ ne oba izčrpana seznama sejmov novomeške okolice z začetka 18. stoletja.¹⁵⁷ Obravnavana trga v tem oziru nista predstavljala konkurence sosednjim meščanskim naseljem, zato ju nenazadnje pogrešamo v pritožbah mestnih predstojništev, za katera sta bila kot taka nemoteča.

Kot rečeno, so kronološko prvi indici obstoja trga in določene trške samouprave tri omembe "krajevnega sodnika" (*judice loci*) v topliški krstni matici leta 1697 in 1698, nakar srečamo v njej naslednjega sodnika zaradi skoposti podatkov šele leta 1728.¹⁵⁸ Vmesni čas je dokumentiran z drugimi zgovornejšimi viri, na podlagi katerih si je moč ustvariti podobo trga Toplice, ki jo poznejši podatki le še potrjujejo in nebitveno dopolnjujejo.

Najpomembnejši vir podatkov o trgu in tržanih predstavlja protokol poročnih in drugih podložniških pogodb Auerspergovega gospostva Žužemberk, v katerem so brez pravega tematskega in kronološkega reda nanizane razne pogodbe iz let 1705 - 1717.¹⁵⁹ V tem kratkem časovnem obdobju je povedano vse bistveno o trški upravi in položaju t.i. tržanov, izrecno pripadajočih gospostvu Žužemberk in podvrženih tamkajšnji jurisdikciji. Toplice so sicer imele lastnega trškega sodnika in celo sodno hišo (*Richthauß zu Thöpliz*), kolikor ni bil s tem izrazom mišljen samo dom vsakokrat-

¹⁵⁵ V mestu Kočevje so bili denimo leta 1752 po konsignaciji obrtnega davka vsi obrtniki necehovski (*alle unzunftmessig*), med njimi tudi vseh sedem čevljarjev (ARS, TK RDA, N 238, No. 9, 17. 8. 1752). Isto leto je tudi trško predstojništvo Žužemberka poročalo okrožnemu glavarstvu, da v trgu ni pravih obrtnikov (*keine ordentliche Professionisten*), ampak naj bi se vsi izučili poklica le od svojih staršev in se povečini preživljajo s kmečkim delom (ARS, RK, fasc. XXVIII, št. 88, 23. 11. 1752).

¹⁵⁶ J. W. Valvasor, Die Ehre VIII, str. 815.

¹⁵⁷ ARS, Collectanea, fasc. 11, seznam sejmov v okolici Novega mesta 1702. - ARS, Vic. A., šk. 255, I/133, lit. R I-5, 20. 1. 1713.

¹⁵⁸ NŠALJ, ŽA Toplice, RMK 1680 - 1778, 1. 1. 1697 (*judice loci*), 13. 1. 1697 (*judice loci*), 28. 2. 1698 (*pro tempore judex*), 31. 8. 1728 (*judex loci*).

¹⁵⁹ HHSIA, AAu, Seis. 1705 (1710 - 1712) Verbriefungen der Unterth., s.p.

¹⁵² ARS, TK BT, N 34, No. 14, s.d.

¹⁵³ Boris Golec - Stane Okoliš, Turjaški arhiv na Dunaju in njegovi slovenski dokumenti, v: Arhivi XIX (1996), str. 121 - 127.

¹⁵⁴ ARS, RK, št. 52, lit. S No. 27, 30. 4. 1760.

nega sodnika. Ta je omenjen na čelu sodnega zbora s prisedniki edinole pri nekem družinskem sporu glede dediščine. Večje sodne spore, ko so Topličane tožili ljudje od drugod ali pa je šlo za pomembnejše civilne zadeve (dolgove, dediščino, varuštvo nad otroki) je obravnavalo gosposkiško sodišče v Žužemberku, ki je kot zemljiška in odvetniška gosposka potrjevalo tudi sklepe podrejenega sodišča v Toplicah.

Primere iz žužemberškega protokola, v katerih nastopajo Topličani, si velja zaradi ilustrativnosti ogledati pobliže. Iz nedatirane poročne pogodbe, sklenjene leta 1705 ali spomladi 1706, izvemo edinkrat hkrati za vse tri temelje topliškega trga: za trškega sodnika (*Markhrichter*) Jurija Kulovca, trg Toplice in njegove tržane, pripadajoče gospodstvu Žužemberk (*alle in Markht Töpliz bewohnte vnd der Herrschaft Seisenberg zuegehörige Burger*).¹⁶⁰ Najzgodnejšo znano sodno obravnavo pred gosposkiškim upraviteljem kot sodnikom in tremi prisedniki iz trga Žužemberk (trškim sodnikom in dvema drugima) je sprožil Martin Kramar, član zunanjega mestnega sveta v Novem mestu, ki je leta 1705 zaradi dolga tožil Jurija Aša, "tržana in padarja v knežjih Auerspergovih Toplicah" (*Burgern vnd Padern in der Fürstl. Auersperg: Töpliz*).¹⁶¹ Pred podobno sodno zasedbo sta se tožnik in obtoženec srečala ponovno naslednje leto.¹⁶² Leta 1707 je v navzočnosti žužemberških tržanov kot prisednikov potekala v tamkajšnji gosposkiški pisarni zapuščinska razprava za nekim podložnikom iz Kota ob Krki, pri čemer sta bili v denarju izplačani dve njegovi hčerki, obe tržanki v Toplicah. Uršula Kulovec, "tržanka v Toplicah pod žužemberško jurisdikcijo" (*Burgerin zu Tepliz vnter Herrschaft Seysenberg Jurisdiction*) in njena sestra Marjeta Derganc (*Burgerin zu Töpliz*) sta bili nepismeni, zato sta za pečatenje odpovednega pisma naprosili svojo "predpostavljeno gosposko" (*vorgesezte obrigkeit*) v osebi upravitelja žužemberškega gospostva.¹⁶³

Pomenljivo je, da je o zadevah, kot je zgornja, razsojalo gosposkiško sodišče v Žužemberku in ne domači trški sodnik. Tako je žužemberški upravitelj leta 1711 odločal tudi glede varuhov otrok in dediščine, le da je bil tokrat sklep sprejet in zapišan v samih Toplicah, kjer je predhodno zaslišal priče.¹⁶⁴ Prav tako je žužemberški upravitelj, zdaj kot nepristranski sodnik, naslednje leto opravil v Toplicah zaslišanje in poravnavo zaradi dolgov med Jurijem Auffom in več Topličani.¹⁶⁵

Samo v družinskem sporu za dediščino je v topliški sodni hiši (*Richtthauß zu Thöpliz*) sodil trški sodnik Jurij Kulovec, a sta bila ob njem navzoča tudi upravitelj Janez Krstnik Mandl in še ena oseba. Prisedništvo (assessores) so sestavljali štirje Topličani, nakar je bil sklep "sodnega urada v Toplicah" (*Richter Amt zue Thöplitz*) čez osem dni potrjen pred gospostvom Žužemberk, ki je nastopalo kot "zemljiška gosposka in (oziroma) odvetniška gosposka v Toplicah" (*von der Grundt vnd Respective Fugt Obrigkeit zue Töplitz*).¹⁶⁶

Domače "krajevno" ali "trško" sodišče, kot ga imenujemo glede na poimenovanji sodnika v različnih virih, torej ni imelo skoraj nikakršnih sodnih pristojnosti. Bržčas je igral sodnik še vlogo arbitra v manjših sporih in nekakšnega soseskega načelnika, pravzaprav posrednika med odvetniškim gospodom in toplišno trško srenjo. Zanj niti ne vemo, ali so veljali za tržane vsi njeni hišni gospodarji ali samo nekateri imenitnejši. Zadostnih dokazov za eno od obeh možnosti nimamo, saj je premalo svetnih dokumentov, medtem ko krstna matična knjiga sploh ne razlikuje med tržani in netržani, ampak pozna v redkih primerih le krajevno "gospodo" (*dominus, domina*).

Podobnosti z Rako torej ni moč spregledati, pri čemer lahko tudi za Rako sklepamo na podobno vlogo sodnika. Ne tu in ne tam mu ni mogoče pripisati voljene funkcije, kar je implicitno zapisano pri dveh topliških sodnikih. Tako kot je prihajalo do kompetenčnih sporov med dvema zemljiškima gospodom na Raki, jih ni manjkalo v Toplicah, kjer je bil konsenz med župnikom - Auerspergovim beneficiatom in Auerspergi o vlogi sodnika na precej bolj trhljih nogah kot pri Raki med župnikom in gospostvom. Vsakokratnega topliškega beneficiata so sicer prezentirali knezi Auerspergi,¹⁶⁷ a se je kot upravitelj župnije zavzemal predvsem za njene pravice nad lastnimi podložniki in prihajal v navzkrižje z Auerspergi kot odvetniškimi gospodi. Vsa prikrita nasprotja so udarila na plano, ko je beneficiat v Toplicah meseca maja 1724 udaril sodnika Gregorja Menika in je upravitelj gospostva Žužemberk tožil beneficiata pred ograjnim sodiščem v Ljubljani.¹⁶⁸ Na sodni obravnavi je beneficiatov odvetnik zatrjeval, da je ta, ki naj bi bil sodnik, beneficiatov podložnik (*diser vor ein rihter seye, dan diser seye sein Vnterthan*) in mu mora delati tlako. S tem, da je Menik postal sodnik, se beneficiatu namreč nad podložnikom ni vzela sodna instanca. Ker pa be-

¹⁶⁰ Istotam, pred 15. 3. 1706.

¹⁶¹ Istotam, 23. 7. 1705.

¹⁶² Istotam, 27. 5. 1706.

¹⁶³ Istotam, 20. 7. 1707.

¹⁶⁴ Istotam, 14. 3. 1711.

¹⁶⁵ Istotam, 11. 2. 1712.

¹⁶⁶ Istotam, 8. 5. 1713, 16. 5. 1713.

¹⁶⁷ J. V. Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 815. - Prim. Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. - 1747, 6. del: Cerkevne zadeve. Lit. S - Z, Ljubljana 1997, str. 254.

¹⁶⁸ ARS, Ograjno sodišče za Kranjsko, protokoli št. 22 (1722 - 1744), fol. 208, po 9. 7. 1726.

beneficiat v ničemer ni motil žužemberškega upravitelja pri postavitvi sodnika (*den Richter zu sezen*), je beneficiatov odvetnik pozval sodišče k zavrnitvi obtožbe. Upravitelj Žužemberka se je v nadaljevanju skliceval na sodnikovo užaljenost in dejstvo, da pripada topliški beneficij z vsemi pritklinami žužemberškemu gospostvu, nakar je sodišče spoznalo beneficiata za krivega.¹⁶⁹ Auerspergovoga sodnika pač ni bilo mogoče po mili volji pretepati, zamera in užaljenost pa sta morebiti pripomogli, da je upravitelj kmalu zatem postavil Topličanom novega sodnika "gospoda" Matijo Derganca, ki je kot "Judex loci" naveden v krstni matični knjigi leta 1728.¹⁷⁰

V zvezi z zadnjim znanim sodnikom sredi petdesetih let 18. stoletja izvemo o njegovem umeščanju in pristojnostih še nekaj podrobnosti. Adam Gričar se na enem mestu imenuje trški sodnik (*Marktrichter*), na drugem pa določneje "od gospostva Žužemberk postavljeni topliški sodnik" (*alß von Herrschafft Seisenburg vorgesezter Töplizer Richter*). Kot tak je imel na skrbi spoštovanje trškega reda in pravico izrekanja tozadevnih upravnih kazni. Jeseni 1755 se je pripetilo, da je pijan sredi noči prebudil krčmarja Matijo Kajfeža in njegovo ženo ter ju nadlegoval, da po 10. uri ne smeta točiti vina in sprejeti na prenočišče popotnikov. Prišlo je do prepira, med katerim je sodnik s palico udaril krčmarico po levi roki, ta pa mu je palico vzela in mu z njo naložila dve po hrbtu, nakar je Gričar krčmarski par zmerjal še na ulici (*auf der gassen*). Ker sodnik ni mogel razsojati sam v lastni zadevi in bržčas sploh ni imel pristojnosti v podobnih primerih fizičnega in verbalnega nasilja, je krčmarja Kajfeža tožil pri žužemberškem gosposčinskem upravitelju. Ta je razpisal narok in naj bi Kajfeža takoj po prihodu v Žužemberk brez zaslišanja vrgel v grajsko ječo.¹⁷¹ Krčmar se je zato pritožil nedavno uvedeni instanci - novomeškemu okrožnemu uradu, ki je upravitelju nemudoma ukazal, naj se do razsodbe vzdrži vsakega nasilja. Čez mesec dni je temu istemu sporočil, da je kaznovanje odvisno le od njegove zemljiškogospoke oblasti, hkrati pa opozoril, naj v bodoče pošilja poročila okrožnemu uradu z večjim spoštovanjem, kot je bilo napisano zadnje glede topliškega sodnika.¹⁷²

Tako kot na Raki so bili vsi znani topliški sodniki domačini po bivališču, če že ne po rojstvu. Pripadali so pač najmočnejšim rodbinam, saj se priimki štirih izpričanih sodnikov iz 60-letnega časovnega razpona (1697 - 1756) ponavljajo pri prisodnikih in pričah v žužemberškem protokolu

1705 - 1717.¹⁷³ Nekaj malega vemo tudi o izvoru trških rodbin in posameznikov. Priimka Kulovec, ki sta ga nosila prva dva znana sodnika, leta 1600 še ni bilo med župnijskimi podložniki v Toplicah, a ga srečamo v bližnji Vavti vasi.¹⁷⁴ Žena enega od njiju, Uršula-Urška, in njena sestra Marjeta Derganc, se leta 1707 omenjata kot tržanki, bili pa sta hčerki žužemberškega podložnika Matije Drevška iz vasi Kot ob Krki in obe nepisemeni.¹⁷⁵ "Gospod" Matija Derganc, sodnik leta 1728, je imel soimejnake v kraju skoraj sto let prej, leta 1635, ko sta zakonca Jurij in Uršula Derganc kupila od svaka oziroma brata Hanžeta Breleca tričetrtinsko kupno-pravno kmetijo, podložno domači župniji.¹⁷⁶

Podložniški status t.i. topliških tržanov in njihovih sodnikov je bil v pravnem oziru nedvoumen, tako kot so status trga in lastne trške uprave bolj ali manj samovoljno vsilili in vzdrževali Auerspergi. Toplice so sicer premogle nekakšen zgornji sloj prebivalstva, ki se je ob zatonu trškega statusa šele postopoma skušal izviti iz objema osebne nesvobode. V tej luči moremo videti posebno ugodnost Topličanov in prebivalcev Gorenjega Gradišča, da so se bili po terezijanskem katastru namesto raznih drugih dolžnosti dolžni (!) odkupiti iz rojenjstva (*Abkauf der Erbholdenschaft*).¹⁷⁷ V primerjavi z Rako je utegnil biti topliški "gospodski" sloj resnično številčno močnejši. Krstne matice - domala v protislovju same s seboj - kraja nikoli ne imenujejo trg (!), hkrati pa ne skoparijo s statusnimi naslovi staršev in botrov krščencev (*dominus, domina, generosus dominus, nobilis dominus* itd.). Med "gospodi" prepoznamo trške sodnike in druge domačine, z naslovi "žlahtne gospode" pa so topliški vikarji imenovali izključno botre, pri katerih je šlo neredko res za plemiške ljudi.¹⁷⁸ Slednji so se seveda mudili v kraju kot kopalški gostje in so kot taki mestoma tudi izrecno imenovani.¹⁷⁹ Poklice navaja krstna matica razen redkih omemb sodnikov izključno le pri ljudeh, ki so bili poklicno vezani na toplice. Tako srečamo padarja (*chirurgus*), zakupnika Auerspergovih toplic (*locotorius*), t.i. kopalškega inšpektorja (*inspector aedificy Thermensis*) in njegovega

¹⁷³ Prvi znani sodnik Janez Kulovec (sodnik 1697 in 1698) je bil gotovo sorodnik Jurija Kulovca (1705 - 6, 1713). Sodnika Gregor Menik (1724 - 1727) in Matija Derganc (1728) se omenjata že leta 1713 med prisodniki, zadnji po imenu znani sodnik Adam Gričar (1755 - 1756) pa nosi enak priimek kot tržan Jurij Gričar, izpričan v poročni pogodbi leta 1705 ali 1706.

¹⁷⁴ ARS, Vic. A., šk. 68, 1/39, lit. T XIII-2, inventar in urbar župnije Toplice, 18. 6. 1600, s.p. (Walkendorf).

¹⁷⁵ HHStA, AAu, Seis. 1705 (1710 - 1712) Verbriefungen der Unterth., 20. 7. 1707.

¹⁷⁶ ARS, Zbirka listin, 1635 XII. 12., Žužemberk (št. 1832).

¹⁷⁷ ARS, TK RDA, N 34, No. 3, 17. 1. 1757.

¹⁷⁸ Npr. 9. 6. 1692, 30. 12. 1711.

¹⁷⁹ Npr. 27. 6. in 4. 12. 1779 botra "domina Anna Maria Stoiberin, hospitissa aedificy Therm."

¹⁶⁹ Istotam, fol. 227, 14. 2. 1727.

¹⁷⁰ NŠALJ, ŽA Toplice, RMK 1680 - 1778, 31. 8. 1728.

¹⁷¹ HHStA, AAu, A-IX-16, Conv. 1, s.d. (prejeto 20. 1. 1756).

¹⁷² Istotam, 21. 2. 1756.

pisarja (*scriba aedificy Therm.*), ki so vsi razen padarja spadali med "žlahtno gospodo".¹⁸⁰

Kot že rečeno, ni naključje, da je topliški trški sodnik zadnjič omenjen leta 1756 ali leto dni pozneje kot sodnik na Raki. Obe sodniški službi sta izginili kmalu zatem kot posledica terezijanskih upravnih reform, v katerih ni bilo več prostora niti za posebnosti s trdnejšimi pravnimi osnovami, kot sta jih imela raški in topliški sodnik. Z izgubo lastnega sodnika sta tiho ugasnila še trška naslova, tudi zato, ker kraja nista imela tedenskih in letnih sejmov niti drugih vidnih znamenj trga, denimo fortifikacijske vloge z obzidjem.

Paradoksalno se zdi, da se je pravi razcvet Toplic začel pravzaprav vzporedno s tem ali nedolgo zatem, ko je ugasnil njihov trški naslov. V šestdesetih letih 18. stoletja so dobile spremenjeno veduto in znatno pridobile na tujskem prometu. Auerspergi so namreč v letih 1767 in 1768 zgradili v kraju dvonadstropno topliško hišo v toskanskem slogu s tremi bazeni, ki je dala Toplicam precej mikavnejši videz. Od leta 1770 so se tudi Auerspergovi beneficiati, imenovani vikarji, začeli redno imenovati župniki.¹⁸¹ Sam kraj, v katerem smo sredi 18. stoletja našli okoli 45 hiš, se je nenazadnje okreplil v demografskem oziru. Po popisu hiš in prebivalcev iz leta 1817 so šteje Toplice 62 hiš in 353 prebivalcev ali 5,69 oseb na hišo ter bile v okraju Ruperčvrh največje naselje.¹⁸²

Raka in Toplice v predmarčni dobi

Po terezijanskem katastru, nastalem tik preden sta oba trga ugasnila, imamo koherentno primerjavo med krajema spet šele v predmarčni dobi, in sicer v popisu prebivalstva leta 1817, v franciscejskem katastru in nekaj let mlajših cenilnih operatih.

Omenjeni popis hiš in prebivalcev iz leta 1817 kaže Rako in Toplice kot precej veliki farni vasi s skoraj enakim številom hišnih števil, a precejšnjo razliko v gostoti naseljenosti. Na Raki je namreč v 58 hišah živelo 238 prebivalcev ali nekaj več kot štirje (4,10) na hišo,¹⁸³ medtem ko so šteje Toplice 62 hiš in 353 prebivalcev, povprečje oseb na hišo pa je znašalo kar 5,69.¹⁸⁴

Znatno razliko med krajema je opaziti tudi v njuni zunanji podobi, kot jo je moč povzeti iz

franciscejskega katastra leta 1825. Pretežno majhni leseni domovi in gospodarska poslopja ter redke večje zidane hiše dajejo pri Raki komaj slutiti, da bi šlo kdaj prej že za naselje s trškim naslovom. Niti prostorni trg okoli cerkve, ki je dajal kraju še največ markantnosti, ni bil v celoti zaključen in obdan z zidanimi hišami.¹⁸⁵ Toplice so bile navzlic stisnjenosti večjega dela naselja na desnem bregu potoka Sušice arhitektonsko precej pred Rako. Razen gospodarskih poslopij so bila zidane skoraj vse stanovanjske hiše. Posebej so kraj zaznamovale Auerspergove toplice kot daleč največje poslopje in t.i. vojaške toplice na desnem bregu potoka.¹⁸⁶ Poleg topliških stavb je stala na zemljišču grofa Auersperga tudi župnijska cerkev sv. Ane s pokopališčem. Žal si ne moremo prav nič pomagati s katastrofom pri ugotavljanju poklicne strukture prebivalstva in neagrarnih dejavnosti. Razen lastnika gradu Raka in topliškega kompleksa v Toplicah so namreč vsi gospodarji označeni zgolj kot kmetje.¹⁸⁷

Zgovoren opis življenja predmarčne dobe so cenilni operati, narejeni za katastrsko občino Raka konec leta 1833¹⁸⁸ in za Toplice naslednjo pomlad 1834,¹⁸⁹ tik preden je kraj upepeljil uničujoči požar.¹⁹⁰ Nič manj pomembno kot popožarna prenova je bilo dejstvo, da v topliški občini tedaj ni imela posesti nobena odvetniška gosposka, ampak samo gospostvo Soteska in domača župnija, kar pomeni, da se je temeljito spremenilo razmerje do gospostva Žužemberk in odvetniških gospodov knezov Auerspergov. Navzočnost slednjih je bilo sicer še naprej močno čutiti zaradi lastništva povečanih in vse bolj znanih toplic ter ohranitve patronata nad župnijo.

V uvodnih topografskih orisih obeh občin opazimo kar nekaj vrednostnih razlik, vendar predvsem zaradi nič kaj pohvalne, precej subjektivne ocene cenilcev o kraju in duhovnem profilu Topličanov. Pri vprašanju glede topliške šole denimo zasledimo naslednje poročilo: "Šole tu ni, četudi pobira mežnar z naslovom 'šolmoštra' (*Schulmeister*) bero v gotovini, žitu in vinu. Zato niso

¹⁸⁵ ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 10, mapni list IV.

¹⁸⁶ ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 308, mapni list IV.

¹⁸⁷ ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 10, Protocoll der Grund-Parcellen der Grund-Eigenthumer der Gemeinde Arch, 18. 3. 1826; N 308, Protocoll der Grund-Parcellen der Grund-Eigenthumer der Gemeinde Toepnitz, 10. 12. 1825.

¹⁸⁸ ARS, Cenilni operati za Kranjsko, N 10, Catastral Schaetzungs-Elaborat der Gemeinde Arch, 17. 12. 1833.

¹⁸⁹ Istotam, N 308, 13. 4. 1834.

¹⁹⁰ Požar je izbruhnil v noči s 4. na 5. september 1834 v stanovanju učitelja in organista ter do tal uničil 48 hiš, občinsko kaščo z žitnimi zalogami in močno poškodoval tudi kopalniško stavbo (A. Jellouschek, Historische und topographische, str. 24 - 25).

¹⁸⁰ Npr. 8. 7. 1711, 11. 2. 1723, 6. 6. 1727, 21. 11. 1772, 26. 12. 1775.

¹⁸¹ Anton Jellouschek, Historische und topografische Nachrichten über das Mineralbad Töplitz bei Neustädtl. V: MHVK 12 (1857), str. 23, 24 (odslej A. Jellouschek, Historische und Topografische).

¹⁸² Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes etc. im Jahre 1817, fol. G2.

¹⁸³ Haupt-Ausweis, fol. I2.

¹⁸⁴ Haupt-Ausweis, fol. G2.

nezmožni pisanja in računanja le starejši ljudje, ki v moralnem pogledu v prenekaterem oziru zaostajajo celo za prebivalci sosednjih občin, ampak se tako stanje prenaša tudi na mladino." Ker je občina obsegala poleg Toplice samo dve vasi s skupaj osmimi hišami, se je zgornja sodba nanašala najbolj na prebivalce nekdanjega topliškega trga. Med njegovimi znamenitostmi so navedeni topli zdravilni vreli, ki jih je rodbina knezov Auerspergov "v blagor trpečega človeštva naredila za splošno koristne." Postavila je lastno zgradbo s 60 sobami, vrelce pa so razdelili v tri bazene: v veliko "knežjo kopel", v drugo "vojaško" in tretjo "navadno ali kopel za revne." Toda po besedah opisa naj bi bile toplice le malo obiskane, "ker mora siceršnje stanje kraja in prebivalcev narediti na tujce odvraten vtis."

Medtem ko so se Toplice ponašale s knežjimi toplicami in uživale vsaj nekaj slovesa zdraviliškega kraja, so cenilci med znamenitostmi Rake navedli lepo in prostorno župnijsko cerkev z dvema zvonikom, pločevinasto streho in odličnimi orglami ter na koncu pridali, da spada h kraju tudi grad Raka. Župnijsko središče in sedež občine z 18 kraji se je moglo drugače kot Toplice pohvaliti s šolo in novim, leta 1832 zgrajenim šolskim poslopjem, vendar so pouk obiskovali le posamezni otroci z Rake in iz najbližjih krajev.

Po revizijskem popisu hiš in prebivalcev iz leta 1830 med Toplicami in Rako skoraj ni bilo razlik v številu domov, zato pa so bile Toplice precej gosteje naseljene. Medtem ko je štela Raka 61 hiš, 62 stanovanjskih strank (družin) in 261 ljudi (4,28 na hišo), je bilo v Toplicah 66 hiš, 71 družin ter kar 366 prebivalcev (5,55 na hišo). Oba kraja se zdita pravzaprav precej prazna glede na obljudenost domov v drugih vaseh raške in topliške občine; povprečje 17 vasi občine Raka je znašalo nekaj manj kot 6 prebivalcev na hišo (5,93), v občini Toplice pa natanko 7. Razlika med občinama je očitna, zato tudi gostejša naseljenost kraja Toplice glede na Rako ni mogla biti posebej pogojena s specifiko zdraviliškega kraja.

O obeh krajih pove zelo veliko primerjava stavbnega stanja hiš. Tako je bilo v Toplicah več nadstropnih hiš (*mehrere Häuser*) z dvema do osmimi (!) sobami in kamro, deloma pokritih s skodlami ali slamo, zgrajenih iz kamna oziroma lesa. Večina ni imela dimnikov in so bile zato vnetljive, pri čemer je nevarnost požara povečevalo tudi dejstvo, da so stale hiše zelo blizu skupaj, ulice (*die Gassen*) pa so bile zelo ozke. "Če bi na to vas gledali kot na toplice (*Badeort*) in jih primerjali z drugimi v monarhiji", bi bilo po opisovalčevih besedah "stavbno stanje pod vsako kritiko slabo." Na že tako tesnem prostoru so stala povrhu tega gospodarska poslopja, kot so hlevi za

govedo in prašiče, pri hišah pa gnojišča, tako da niso bile onesnažene samo ulice, temveč s slabimi vonjavami tudi zrak. Od vseh drugih domov v kraju je odstopala dvonadstropna knežja kopališka hiša s 60 sobami, Toplice kot celota pa od sosednjih vasi Gorenje in Dolenje Gradišče, kjer je bila večina stanovanjskih in gospodarskih zgradb lesenih in "kot kmečke hiše v srednjem gradbenem stanju." Ne posebno laskav opis hiš in čistoče je treba tako kot pri drugih stvareh umestiti v kontekst, saj so bili cenilci do Toplice kot zdraviliškega kraja veliko manj prizanesljivi kakor do navadnih farnih vasi.

Že na Raki, sicer neprimerno prostornejši vasi s središčnim trgom, jih ni motila ne majhnost domov ne neprijetne vonjave hlevskega gnoja, značilne v tem času celo za glavna mesta vseh rangov. V "vasi Raka" je bilo samo nekaj (*einige*), v "kraju Toplice" pa očitno nekaj več (*mehrere*) kamnitih nadstropnih hiš, pri čemer so raške premogle le 2 - 4 sobe, topliške pa, kot rečeno, tudi do osem sob. Večina raških hiš je bila pritličnih z eno ali dvema stanovanjskima sobama in kamro, zgrajenih iz lesa in kritih s slamo, kakršna so bila tudi tamkajšnja gospodarska poslopja. Enako kot Toplice se je Raka razlikovala od okoliških vasi, a očitno manj izrazito, saj je bilo v njih mogoče videti posamične nadstropne hiše.

Oba nekdanja trga kljub odmaknjenosti od deželne ceste nista trpela prometne odrezanosti. Skozi Toplice je potekala dobro vzdrževana okrajna cesta proti kočevskim Črmošnjicam in druga tovrstna cesta do Soteske. Rako so sekale kar štiri okrajne ceste, ki so povezovalce Posavje in Dolenjsko in s svojo dobro prevoznostjo pospeševale trgovino z vinom in drugimi pridelki. Najbližji tržni kraj je bilo tako za Rako kot za Toplice okrogno glavno mesto Novo mesto, le da na tamkajšnjih tedenskih sejmih ni bilo mogoče prodati žita.

Od kakovosti zemlje in plodov narave je bila sicer bolj kot Toplice odvisna Raka, ki ni premogla podzemnega termalnega bogastva. V obeh občinah so kakovost njiv in njihov pridelek označili za dobra, pri Toplicah glede na deželne razmere celo kot odlična, tako da so Topličani nekaj prodali tudi na novomeški tržnici, prebivalci občine Raka pa svojo majhno prodajo omejevali na domače kraje. Medtem ko je bilo topliško vino zaradi "slabše hribovske kakovosti" primerno le za domačo uporabo, je vrsta belega vina na Raki veljala kljub "srednji hribovski kvaliteti" za najpomembnejši prodajni artikel. V ceni je sicer zaostajalo za vinorodno soseščino, a je bilo precej iskano pri gorenjskih krčmarjih in vinskih trgovcih. Obe občini je združevalo dejstvo, da sta bili na slabšem z lesom, ki ga je bilo treba kupovati drugod. Ob vsej

siceršnji kritiki na neuglednost Toplic kot kraja izstopa pohvalen opis tamkajšnjih izjemno dobro kultiviranih vrtov, saj so Topličani poleti v času kopalniške sezone lahko doma prodajali zelenjavo.

Po staležu živine moremo Toplice vendarle uvrstiti bližje vasem kot Rako. Toplice z 21 konji, 105 glavami goveje živine, 9 ovcami in 70 svinjami so precej prekašale Rako, kjer so našli samo 12 konj, 59 govedi in 60 prašičev, pri čemer sta imela kraja skoraj enako število domov. Tako je prišel konj na vsako tretjo topliško (3,14) in le vsako peto raško hišo (5,08), govedi je imel vsak gospodar v Toplicah v povprečju 1,6 glave in na Raki manj kot eno glavo (0,97), le pri svinjah med krajema takorekoč ni bilo razlik. Konj in govedi skupaj je bilo na hišo v Toplicah (1,90) skoraj dvakrat toliko kot na Raki (1,16), zato se glede na prostornost Rake in stisnjenost ulic v Toplicah ni treba posebej čuditi toplišskemu smradu, ki naj bi odganjal zahtevnejše kopalniške goste.

O hišni dejavnosti, t.j. kmetijstvu oziroma obrti, so na voljo le s sumarični podatki za celotni občini in žal ne posebej za oba nekdanja trga. Z obrtjo se je poleg kmetijstva ukvarjalo v občini Raka 32 ali le dobra desetina (11,15%) od skupaj 287 družin, v občini Toplice pa 25 ali skoraj tretjina (31,25%) od 80. V topliški občini, ki je obsegala poleg Toplic samo dve vasi, lahko precej gotovo umestimo v Toplice vseh 25 obrtnikov. Pri občini Raka z 18 kraji nasprotno ne pridemo dlje od ugibanj, kolikšen delež od 32 obrtnikov je odpadel na Rako. Kakšna je bila obrt v občini Raka, pove odgovor v rubriki o industrijski obrti: "Razen mlinov in najnujnejših rokodelcev in obrti ni v občini nobenih industrijskih obratov." Tako kot v 18. stoletju so bile Toplice v predmarčni dobi nedvomno nekoliko bolj obrtniške, čeprav tudi tu ni bilo industrije, ampak le mlin s tremi kolesi, zapornico in žago za deske, od rokodelcev pa pet usnarjev, ki so vsi delali brez pomočnikov.

Poglavitni značilnosti Rake in Toplic sta bili tako isti v 19. stoletju kot v terezijanski in predterezijanski dobi. Oba kraja sta imela zaradi njiju določen sloves daleč naokrog, tudi zunaj dežele - prvi po toplicah, drugi po vinski trgovini, kar je kot izraziti lokalni posebnosti pogrešal prenekateri uradno priznani trg, omejen v spone malo pomembne obrti in preživljanja s kmečkim delom. Zato ne preseneča, da sta se oba "zapoznelca" oziroma njuni zemljiški gosposki potegovala za prestižni trški naslov. Za nekaj časa sta ga uspela tudi pridobiti, in sicer še v dobi, ko je bil resnično kaj vreden po vsebini in ne le po imenu. Končno so terezijanske reforme in strožje upravne zahteve odpravile obe skromni trški upravi, z njima vred pa je ugasnil pravno že tako negotovi status trga, ki je v obeh primerih razmeroma naglo potonil v pozabo.

Okrajšave:

ARS = Arhiv Republike Slovenije

RK = Reprezentanca in komora za Kranjsko

Sam. A. = Samostanski arhiv

TK RDA - Terezijanski kataster za Kranjsko, Rektifikacijski dominikalni akti (N = novomeška kresija, L = ljubljanska kresija, P = postojnska kresija)

TK BT - Terezijanski kataster za Kranjsko, Napovedne tabele (N = novomeška kresija)

Vic. A. = Vicedomski urad za Kranjsko

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien

AAu = Archiv Auersperg

NŠALJ = Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŽA = Župnijski arhivi

RMK = rojstna matična knjiga

PMK = poročna matična knjiga

MMK = mrliška matična knjiga

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv in Graz

I.Ö. HK = Archiv der innerösterreichischen Hofkammer

I.Ö. HK-Rep. = Repertorien der innerösterreichischen Hofkammer

I.Ö. HK-Sach = Sachabteilung der innerösterreichischen Hofkammerakten

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor

ZUSAMMENFASSUNG

Die vergessenen Märkte Raka pri Krškem und Dolenjske Toplice

Die alten Kirchenzentren von Dolenjska (Unterkrain) Raka pri Krškem (Arch bei Gurkfeld) und (Dolenjske) Toplice (Töplitz) gehören zu jenen seltenen Krainer Märkten, die erst im 17. Jahrhundert entstanden. Ihrer Lage nach sind sie am ehesten mit Cerknica (Zirknitz), Šentvid pri Vipavi (St. Veit bei Wippach) und Vrhnika (Oberlaibach) zu vergleichen, die um 1600 entstanden und ebenso vom Sitz der Grundherrschaft getrennt waren. Von entscheidender Bedeutung für ihre Entstehung war die wirtschaftliche Rolle der beiden Ortschaften, wobei die Durchsetzung des Marktstatus wie bei allen anderen Märkten durch den Willen des Grundherrn bedingt war. Die Verwendung des Markttitels und die Duldung einer begrenzten Autonomie der Marktgemeinde erfolgte bei beiden Märkten ziemlich eigenmächtig und in rechtlicher Hinsicht "halblegal". Die Märkte als solche wurden nur von den Grundherren

anerkannt, zu deren Hoheitsbereich sie gehörten, nach außen galten sie jedoch als Dörfer, wie sie auch Valvasor kannte.

Im Hinblick darauf, daß Raka und Toplice sogar eine eigene, obwohl eingeschränkte Marktverwaltung mit Richter an der Spitze kannten, was bei manch älterem Markt nicht der Fall war, nimmt es wunder, daß ihr Marktstatus von der Geschichtsschreibung und Heimatkunde zur Gänze übersehen wurde. Dazu trug entscheidend die Tatsache bei, daß es nach der Mitte des 18. Jahrhunderts keinerlei Berichte über ihren Marktstatus in der Vergangenheit gibt. Aus diesem Grunde können sie zu Recht als "vergessene Märkte" bezeichnet werden. Markttitel und Verwaltung, beide auf wackeligen rechtlichen Grundlagen, sind nämlich mit den theresianischen Verwaltungsreformen erloschen.

Der Markt Raka wird zum ersten Mal im Jahre 1616 erwähnt bei der Überführung der Herrschaft Kostanjevica (Landstraß) aus landesfürstlicher in private Hand, wobei auch ein Ortsrichter bezeugt wird, der nur im Jahre 1700 ausdrücklich als Marktrichter genannt wird. Über eine herausgebildete Marktgemeinde gibt es keine Angaben, nur im Taufbuch vom Anfang des 18. Jahrhunderts kommen zwei isolierte Fälle von Marktbürgern (civis) vor. Der Schutzherr des Markttitels und der genannten Verwaltung war die ganze Zeit die Herrschaft Kostanjevica, die auch ein Landgericht innehatte, das seit 1667 im Besitz des dortigen Zisterzienserklosters Kostanjevica war. Unter Kostanjevica fiel auch ein Großteil der Hofstätte von Raka, ein kleinerer Teil unter die heimische Pfarre, während sich den älteren Hubenbesitz drei geistliche Herren teilten. Dem Namen des Marktes begegnet man mehr oder weniger kontinuierlich bis 1767, dem Richteramt bis 1755. Über den Inhalt des Richteramtes weiß man nur wenig, man kann daher auf eine arbiträre Rolle des Richters schließen, von einer besonderen Geschäftsführung kann keine Rede sein. Ebenso läßt sich nicht mit Sicherheit feststellen, wie groß der Einfluß eines eventuellen Bergrechts auf das Richteramt war und ob sich der Zuständigkeitsbereich des Richters über den ganzen Ort, d.h. über die Hofstätter um die Pfarrkirche und über die Hubbauern erstreckte.

In Toplice dagegen kennt man in den ersten Jahrzehnten wenigstens die wesentlichen Attribute eines Marktes: den Marktrichter, die Marktbürger als einzelne und als Gemeinde, das Gerichtshaus

und das Richteramt. Allem Anschein nach besaß der Markt Toplice trotz seiner späten Entstehung sogar mehr Eigenschaften eines echten Marktes als Raka und manch anderer Ort mit Markttitel. Ansätze zur Herausbildung einer echten Marktsiedlung waren hier sonst die gleichen wie bei Raka: ein altes Kirchenzentrum mit Haufendorf, den entscheidenden Faktor stellte jedoch das Heilbad der Fürsten von Auersperg dar, das am Ende des 17. Jahrhunderts auflebte. Im Jahre 1697 ist der erste Marktrichter, im Jahre 1705 oder 1706 ein einziges Mal der Markt Toplice bezeugt. Anders als in Raka gehörte in der frühen Neuzeit und wohl auch früher der überwiegende Teil der Dorfhäuser der Pfarre, während nur ein kleiner Teil in der Hand des benachbarten Schlosses Soteska (Sattnitz) lag. Die Fürsten von Auersperg hatten im Ort keinen eigenen Untertanen. Deswegen ist es interessant, wie sie die Entwicklung des Marktes förderten durch die Vogtobrigkeit und das Patronatsrecht über die Pfarre und durch ihr Eigentum über das Heilbad. Die bezeugten Unstimmigkeiten zwischen den Fürsten und den Benefiziaten von Toplice sowie das völlige Fehlen des Markttitels im Pfarrtaufbuch legen klares Zeugnis davon ab, daß der Markt Toplice nicht die Unterstützung der Ortspfarre genoß, hatten die Auersperger doch die Untertanen der dortigen Pfarre und nicht etwa die eigenen zu Marktbürgern erhoben. Zugleich geht aus den Pfarrmatrikbüchern hervor, daß hier die "höhere Schicht" im Vergleich zu Raka höchstwahrscheinlich zahlenmäßig stärker war. Im Hinblick auf die Gerichtshoheit waren die Marktbürger von Toplice eng an die Auerperger Herrschaft Žuzemberk (Seisenberg) gebunden, so daß auf den Marktrichter nur kleinere Rechtssachen entfielen. Von Bedeutung ist, daß der Richter nicht von der Marktgemeinde gewählt, sondern von den Auerpergern eingesetzt wurde. Zum letzten Mal begegnet man ihm im Jahre 1756, ein Jahr später als dem in Raka. Die beiden Richterämter, in Toplice und Raka, erloschen bald darauf als Folge der theresianischen Verwaltungsreformen, bei denen es keinen Platz mehr gab nicht einmal für Besonderheiten mit festeren Rechtsgrundlagen, als das bei den beiden Marktrichtern in Raka und Toplice der Fall war. Mit dem Verlust der eigenen Richter erloschen auch die Markttitel, auch weil in den beiden Orten weder Wochen- und Jahrmärkte abgehalten wurden noch andere äußere Attribute eines Marktes zu erkennen gewesen wären.